Dergiabant

2026, 14(1): 368-389, doi: 10.33931/dergiabant.1841434

Abdullah b. Abbas'ın Kur'ân İlimlerine Katkısı: İbn Abbas'a Nispet Edilen Rivâyetler Bağlamında Bir İnceleme

The Contribution of ʿAbdullāh b. ʿAbbās to the Qurʾānic Sciences: A Study in the Context of the Reports Attributed to Ibn ʿAbbās within the Isnād-Based Tradition

Bayram AKTAŞ[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 13.12.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 03.04.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 31.05.2026

Öz: İslâmî ilimlerin tüm alanlarında ön plana çıkıp özellikle tefsir ilminde otorite olan Abdullah b. Abbas'ın etkisi yalnız yaşadığı tefsir ilminin başlangıç dönemiyle sınırlı kalmamış, kendisinden nakledilen bilgilerle sonraki dönem faaliyetleri için kaynak ve model teşkil etmiştir. Bu yönüyle İbn Abbas'ın ilmî karakterinin irdelenmesi ve çok yönlü özelliklerinin incelenmesi İslamî ilimlerin meselelerinin anlaşılması noktasında çok önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Özellikle onun tefsir anlayışının ortaya çıkarılması son derece önemlidir. Zira İbn Abbas, her ne kadar İslamî ilimlerin tüm alanlarında hüccet olsa da özellikle tefsirde Hz. Peygamber'in de duasına mazhar olması hasebiyle ayrıcalıklı bir konuma ulaşmıştır. Bu hedeften hareketle bu makalenin temel amacı, kaynaklığı ve örnekliği yönüyle ayrıcalıklı bir konumda olan İmamu'l-müfessirîn Abdullah b. Abbas'ın Kur'ân ilimlerine yaptığı katkıyı ortaya çıkarmaktır. Makale erken döneme ait olan İbn Abbas'ın tefsir rivâyetlerini, Kur'ân ilimleri açısından incelemesi yönüyle özgün bir nitelik arz etmektedir._ Makalede ilk dönem rivâyetlerini içeren ve alanın ilk örneklerinden olan *Ali b. Ebû Talha Sahîfesi* başta olmak üzere, *Kitâbu garîbi'l-Kur'ân* ve *Mesâ'ilü Nâfiʿ b. el-Ezrak* isimli eserlerde cem edilen İbn Abbas'ın tefsir rivâyetleri özelinde onun Kur'ân ilimlerine katkısı konu edinilmektedir. Makalede, İbn Abbas'ın Kur'ân ilimleri noktasında -erken dönem âlimlerinden olmasına rağmen- sonraki müfessirlerin Kur'ân perspektifini oluşturmada önemli katkılar ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda onun nüzûl rivâyetlerini anlamada ciddi kaideler inşa ettiği, kadim Arap şiirinin söyleniş gerekçesi gibi cahiliye döneminden tevarüs edip sebeb-i nuzûl bilgisinin oluşmasına örneklik teşkil eden bazı uygulamalara ve Kur'ân ilimlerinin ilk dönem örneklerine değindiği saptanmıştır. İbn Abbas rivâyetlerinin, içerdiği Kur'ân ilimleriyle sonraki dönem eserleri için kaynak ve örnek teşkil eden bir yapı arz ettiği görülmüştür. Çalışma nitel bir araştırma olup konunun yapısı gereği ağırlıklı olarak tasviri bir okuma temel alınmıştır. Ayrıca zaman zaman mukayeseli tahlil yöntemine başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Kur'ân ilimleri, Abdullah b. Abbas, İbn. Abbas Rivâyetleri.

&

Abstract: ʿAbdullāh b. ʿAbbās, who distinguished himself across virtually all branches of the Islamic sciences and attained particular authority in the discipline of tafsīr, exerted an influence that was not confined to the formative period of exegetical activity in which he lived. Rather, the material transmitted on his authority (*mā nuqila ʿanhu*) served as both a foundational source and a paradigmatic model for subsequent scholarly endeavors. In this respect, a critical examination of Ibn ʿAbbās's scholarly persona, along with an analysis of his multifaceted intellectual characteristics, fills a significant lacuna in understanding the core issues of the Islamic sciences. In particular, reconstructing his exegetical methodology is of paramount importance. For although Ibn ʿAbbās is regarded as an authoritative proof (*ḥujja*) across the Islamic sciences, he occupies a privileged position in tafsīr, not least due to the Prophet's supplication on his behalf. Proceeding from this premise, the primary aim of this article is to elucidate the contribution of Imām al-mufassirīn ʿAbdullāh b. ʿAbbās to the Qurʾānic sciences, given his distinctive status as both a source and a model within an isnād-based scholarly tradition. The study is characterized by its focus on early exegetical reports attributed to Ibn ʿAbbās (*riwāyāt al-tafsīr al-mansūba ilayhi*), examined specifically from the perspective of the Qurʾānic sciences, thereby offering an original contribution to the field. The article analyzes Ibn ʿAbbās's exegetical reports as preserved in early compilations, foremost among them the Ṣaḥīfa of ʿAlī b. Abī Ṭalḥa—one of the earliest extant corpora of transmitted material—as well as in works such as *Kitāb Gharīb al-Qurʾān* and *Masāʾil Nāfiʿ b. al-Azraq*, wherein these reports are systematically gathered. Through an examination of these transmissions, the study explores Ibn ʿAbbās's contribution to the development of the Qurʾānic sciences. The findings indicate that, despite belonging to the earliest generation of scholars, Ibn ʿAbbās made substantial contributions that helped shape the Qurʾānic perspective of later exegetes. In this context, it is observed that he articulated significant methodological principles for understanding reports concerning the occasions of revelation (*asbāb al-nuzūl*), and that he engaged with practices inherited from the Jāhilī period—such as the contextual grounding of pre-Islamic Arabic poetry—which in turn served as precedents for the formulation of asbāb al-nuzūl discourse and the early structuring of the Qurʾānic sciences. Moreover, the corpus of reports attributed to Ibn ʿAbbās exhibits a systematic character that, through its inclusion of various aspects of the Qurʾānic sciences, functioned as both a source and a model for later scholarly works. Methodologically, this study adopts a qualitative research design; given the nature of the subject, it primarily relies on a descriptive-analytical approach, while occasionally employing comparative analysis where appropriate.

Keywords: Tafsīr, Qur'an, Qur'anic Sciences, Abdullāh b. ʿAbbās, The Reports Attributed to Ibn ʿAbbās.

Atıf/Cite as: Aktaş, Bayram. "Abdullah b. Abbas'ın Kur'ân İlimlerine Katkısı: İbn Abbas'a Nispet Edilen Rivâyetler Bağlamında Bir İnceleme". *Dergiabant* 14/1 (Mayıs 2026), 368-389. doi: 10.33931/dergiabant.1841434

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

[1] Dr., Bayram Aktaş, Diyanet İşleri Başkanlığı, bayramaktas79@hotmail.com.

1. Giriş

Vahyi ilâhinin son halkasını teşkil eden Kur'ân'ın âyetleri, anlaşılabilirlik yönünden eşit düzeyde değildir. Bazı âyetlerin manası açık olup kolay anlaşılırken, bazıları ise yabancı bir dilden Arap diline geçmesi, Kureyş dışı bir lehçede kullanılması, lafız ve mana olarak farklı şekillerde anlaşılmaya müsait bir yapıda olması gibi çeşitli etkenlerle daha zor anlaşılmaktadır. Bu tür âyetlerin anlaşılması amacıyla yürütülen faaliyetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan Kur'ân ilimleri, zamanla tefsir çalışmalarının belirli ilke ve esaslar doğrultusunda disipliner bir yapıya bürünmesi hususunda önemli bir işlev görmüştür.

Peygamberimiz Hz. Muhammed ve onun tedrisatında yetişen ashâb-ı kirâm Kur'ân'ı anlamak, anlatmak ve ahkâmıyla amel etmek için gecelerini gündüzlerine katmışlardır.[2] Sahâbi içinde Tercümânü'l-Kur'ân ve İmâmu'l-müfessirîn lakabıyla şöhret bulan[3] Abdullah b. Abbas, Kur'ân'daki bütün kelimeleri bildiğini beyan etmek[4] suretiyle Kur'ân ilimlerindeki vukûfiyetini izhar etmiştir. Onun, غِسْلِينٍ[5] الْأَوَّاهٌ[6] حِذْ[7] gibi kelimeleri izah etmesi buna örnektir. İleride ayrıntılarıyla ele alınacağı üzere esbâb-ı nüzul ilmiyle ilgilenmesi ve müşkilü'l-Kur'ân ilmine öncülük etmesi gibi sebeplerle İbn Abbas Kur'ân ilimlerinde öncü sahâbilerden biridir.

Bu çalışmada öncelikle ulûmu'l-Kur'ân'ın tanımı ve gelişim sürecine değinilecek ardından İbn Abbas'tan gelen rivâyetlerin en sağlamı ve en kapsamlılarını içeren *Ali b. Ebû Talha Sahîfesi*[8] ağırlıklı olmak üzere ona isnat edilen ve şöhret bulan *Kitâbu garîbi'l-Kur'ân*[9] ve *Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak* isimli eserler bağlamında İbn Abbas'ın Kur'ân ilimlerine yaklaşımı, ön plana çıkan bazı Kur'ân ilimleri örnekliğinde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Şu durumu belirtmek isteriz ki başlangıçta çalışmamız kapsamına dâhil etmeyi düşündüğümüz *Tenvîru'l-mikbâs fî tefsiri İbn Abbas* isimli eser, aidiyeti konusunda şüpheler bulunduğu için çalışma dışında tutulmuştur.[10] Diğer taraftan İsrailiyyat, kıraat, garîbu'l-Kur'ân gibi Kur'ân ilimleri sayısı çoğaltılabilirdi. Ancak bu alanda müstakil çalışmaların yapılması[11] ve garibu'l-Kur'ân'da olduğu

---

[2] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiʿu's-Saḥîḥ*, thk. Şeyh Muhammed Ali el-Kutb - Şeyh Hişam el-Buhâri (Beyrut: Mektebetü'l el-Asriyye, 2007), "Kitâbu't tefsîr", 3/1349-1604; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdusselam Ebunneyl (Nasr: Dâru'l Fikr el-İslâmî, 1989), 1/55; Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Teʾvîlü müşkili'l-Ḳurʾân*, thk. İbrahim Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l Kütübi' Ilmiyye, 1971), 60; Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Müfhemâtü'l-akrân fî mübhemâti'l-Kur'ân* (Kahirer: Matbaatu's-Sâade, 1908): Müsaid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, *et-Tefsîru'l-lugavî li'l-Kur'ân'il-Kerim* (Riyad: Dâru İbn el-Cevzi, 2002), 61-87; Ahmet Gül, "Sahâbinin Ulûmu'l-Kur'ân'daki Yeri", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2020), 397-419; Yasin Pişgin, "Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26/1 (2017), 120-148; Hekim Tay, "Tarihi Süreçte Ulûmü'l-Kur'ân Kavramının Teşekkülü", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2019), 123-146.

[3] Abdulaziz b. Abdullah el-Hamîdî, *Tefsîruİbn Abbas ve merviyyâtuhû fi't-tefsîr min kütübi's-sünne* (Mekke: Câmiatu Ümmü'l-Kura, 1980), 22.

[4] Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr (Mefâtîḥu'l-ġayb)* (Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1981), 21/83: Celâluddin Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004), 1/344.

[5] el-Hakka 69/36.

[6] Hud 11/75.

[7] Meryem19/13.

[8] Suyûtî, *el-İtkân*, 2/71

[9] Selâhaddin el-Müneccid, *Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatu'r-Risâle, 1946.)

[10]Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) bu eseri İbn Abbas'la ilişkilendirmeyip Fîrûzâbâdî'ye (ö. 817/1415) ait bir eser olarak değerlendirmektedir. Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Muhammed Şerâfeddin Yaltkaya (Beyrut: Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, 1941) 1/502; Eserin İbn Abbas'a adiyeti konusunda yapılan tek çalışma çalışma "Abdul Hadi Feqhizadeh - Seyed Jafar Sadeghi, "Validation of the Authenticity of the Attribution of the Book "Tanvir al-Miqbās" to Ibn Abbas" *Biannual Journal Quran and Religious Enlightenment* VOl. 2, NO.2, Autumn and Winter 2021-2022 (pp.67-83)" isimli makaledir. Konuyla ilgili "Tenvirul Mikbas Adlı EserinİIbn Abbas'a Aidiyeti Meselesi" başlıklı makale çalışmamız devam etmemektedir.

[11]Mustafa Cünük, İbn Abbas *Rivâyetlerinde İsrâiliyyât (Sahîfetü Ali b. Ebî Talha ve Taberî Örneği)* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019): Mehmet Ali Durur, *AbdullahİIbn Abbas'ın Kur'ân'ı Tefsiri ve Tefsirde Dil Bilimsel Tercihleri* (Malatya: İnönüÜniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Neslişah Saylan, "Abdullah b. Abbas'ın Kıraat İlmindeki Yeri" *Diyanet İlmi Dergi* 60/3, (2024), 823-844; Bayram Aktaş, "Abdullah b. Abbas ve Râgıb el-İsfahânî'nin Garîbü'l-Kur'ân'a Katkılarına Mukayeseli Bir Bakış (İbn Abbas'ın Garîbü'l-Kur'ân'ları ve İsfahânî'nin el-Müfredat'ı Bağlamında", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/2, (2021), 259-296.

şekliyle eserin tamamında garib kelime açıklamasının esas olması yani eserin bu yönünün zahir olması gibi sebeplerle makalenin sınırları da gözetilerek alan daraltılmaya çalışılıp İbn Abbas'la ilişkilendirilen ilimler üzerine yoğunlaşılmıştır.

İbn Abbas ile ilgili çalışmalara bakıldığında onun tefsir ilmindeki konumu, Kur'ân anlayışı ve metodolojisi üzerine yogunlaşıldığı görülmektedir[12]. Bununla birlikte doğrudan ismi anılarak ya da daha genel bir çerçeve içinde İbn Abbas'ın Kur'ân ilimlerine katkısını konu edinen çalışmalar da yapılmıştır. Bazılarını burada zikretmek istiyoruz:

- İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri", *Diyanet İlmi Dergisi* 6/2 (1972), 74-83.
- Mustafa Çetin, "Abdullah İbn Abbas (r.a.) ve Tefsiri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 227-238.
- İsmail Aydın, "İbn Abbas: Filolojik Tefsirin Öncüsü", *EKEV Akademi Dergisi* 15/48, (2011), 117-132.
- Babai Aliekber, "Sahabi Bir Müfessir Olarak İbn Abbas ve Onun Tefsirdeki Konumu", *Misbah* 2/6 (2014), 169-190.
- Ahmed Ali Hüseyin el-Izzî, - Sakin Taş, "İbn Abbas ve Kur'ân Nassını Anlayışı = İbn Abbas ve Fehmuhû li'n-Nassi'l-Kur'ânî". *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III -Sahâbe ve Dirâyet İlimleri - Tebliğ ve Müzâkereler* 369-391 (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2018).
- Mehmet Selim Ayday, *Abdullah b. Abbâs ile Talebesi Mücâhid B. Cebr'e Nisbet Edilen Tefsir Rivâyetlerinin Karşılaştırılması / Hicri Birinci Asırda İslâmî İlimler -I- Kur'ân İlimleri ve Tefsir,* ed. Hidâyet Aydar (İstanbul: Ensar Vakfı Yayınları, 2020). 1/555-580.
- Mehmet Yaşar, *Sahâbe Tefsirinde Umum-Husus / Kur'ân ve Dil İlimleri*, ed. Emrullah Ülgen – Bedrettin Başuğuy (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021), 479-497.
- Mehmet Yaşar, "İbn Abbas'ın Tefsir Kaynakları ve Tefsir Metodunun İncelikleri Üzerine", *Tasavvur/ Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/2 (01 Aralık 2022), 1499-1539.

Çalışmamızın diğerlerinden farkı ise ilk dönem rivâyetlerini içeren ve alanın ilk örneklerinden olan *Ali b. Ebû Talha Sahîfesi* başta olmak üzere, *Kitâbu garîbi'l-Kur'ân*[13] ve *Mesâʾilü Nâfiʿ b. el-Ezraḳ* [14] isimli İbn Abbas'a isnat edilen rivâyetler özelinde onun Kur'ân ilimlerine katkısını konu ediniyor olmasıdır.

2. Ulumul Kur'ân'ın Tanımı ve Tarihi Gelişim Süreci

Müfessirlerin âyetleri doğru yorumlamak için esas alacağı ilimleri kuşatan şemsiye bir kavram olan ulûmü'l-Kur'ân, her biri müstakil bir konu üzerine yoğunlaşan çok sayıda ilmi sistematik bir biçimde bir araya getirmektedir. Ulûm ve Kur'ân lafızlarının terkibinden oluşan ulûmü'l-Kur'ân, muhteva yahut terim olarak Kur'ân'da yer alan ilimler yani "el-ulûmü'l-Kur'âniyye" anlamına gelmez. Çünkü söz konusu ilimler doğrudan Kur'ân'dan çıkarılmış olmayıp hâsıl olan ihtiyacı karşılama amacına matuf olarak ortaya konulmuş ve zamanla çok sayıda âlimin katkısıyla teşekkül etmiş ilimlerdir.[15] Kur'ân ilimleriyle ilgili erken dönem eserlerine bakıldığında konuya dair müstakil başlıklar açıldığı halde

[12] Muhammed Bâkır el-Huccetî, *Tahkîk havle İbn Abbâs ve mekênetühû fi't-tefsîr ve'l-meârifü'l uhrâ* (Beyrut: Dâru'r-Ravza, 1990); Abdulaziz b. Abdullah el-Hamîdî, *Tefsîru İbn Abbas ve merviyyâtuhû fi't-tefsîr min kütübi's-sünne* (Mekke: Câmiatu Ümmü'l-Kura, 1401/1980); Abdulhamid Seyyid Tılıb, *Garîbu'l-Kur'ân ricâluhû ve menâhicuhum min İbn Abbas ile Ebî Hayyân* (Kuveyt, y. y. 1986); İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 11/2 (1972), 74-83; Ahmed Ali Hüseyin el-Izzî - Sakin Taş, "İbn Abbas ve Kur'ân Nassını Anlayışı" *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III: İlimleri Sempozyumu* (İstanbul: y.y., 2018), 369-391; Mehmet Yaşar, "İbn Abbas'ın Tefsir Kaynakları ve Tefsir Metodunun İncelikleri Üzerine", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/2, (2022), 1499-1539.

[13] el-Müneccid, *Kitâbu'l-lugât*, 9-52.

[14] Muhammed Ahmed ed-Dâlî, *Mesâʾilü Nâfiʿ b. el-Ezraḳ ʿan ʿAbdillâh b. ʿAbbâs* (Limasol; el-Caffân el-Câbî li'd-Dıbâti ve'n-Neşr, 1993).

[15] Muhammed Saîd Ramazân Bûtî, *Min Revâʾiʿi'l-Kurʾân: Teʾemmülât ʿilmiyye ve edebiyye fi Kitâbillâhi ʿazze ve celle* (Dmaşk: Daru'l-Fârâbî, 2007), 83; Mehmet Yaşar, "Ramazan el- Bûtî'nin Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihinin oluşum Sürecine Dair Tespitleri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/20, (2022), 62.

ulûmü'l-Kur'ân ile ilgili bir tanımlama yapılmadığı görülmektedir. Bu sahada kendi dönemine kadar yazılanlar içinde en derli toplu biçimde telif edilen eserin Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Fünûnü'l-efnân fî ʿuyûni ʿulûmi'l-Ḳurʾân*'ı olduğu görülür.[16] Hadis ilimleriyle ilgili eser telif ettikten sonra Kur'ân ilimleriyle ilgili de bir eser yazma gereği hissettiğini belirtip eserde yirmi küsur konuya yer veren İbnü'l-Cevzî,[17] ulûmü'l-Kur'ân ile ilgili bir açıklamada bulunmamıştır.

Zerkeşî, (öl. 794/1392) *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* isimli meşhur eserinde "Kur'ân İlimleri Hakkında Bölüm" (فصل في معرفة القرآن) başlığı altında bir tasnif ortaya koymuştur. Bu çerçevede kırk yedi Kur'ân ilmini, nev' (النوع) başlığı altında sistematik incelemeye tabi tutmuş, ancak ulûmü'l-Kur'ân'a dair net bir tanımlamada bulunmamıştır.[18] Sahanın bir diğer önemli eseri Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-Itkân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ında bahse mevzu ilimler, seksen müstakil başlık altında ele alındığı, eserin telif amacının Kur'ân ilimlerine dair hususi bir eser ortaya koymak olduğu beyan edildiği halde ulûmü'l-Kur'ân'a dair bir tanımlama ya da açıklamaya yer verilmemiştir.[19] İbn Akîle (öl. 1150/1737) tarafından Süyûtî'nin *el-İtḳān*'ında eksik bırakılan yerleri tamamlamak amacıyla yazılıp *el-İtḳān*'daki seksen konu üzerine yetmiş dört konunun daha ilave edilmesiyle içeriği yüz elli dört mevzuya çıkartılan ve sahanın en hacimli eserlerinden olan *ez-Ziyâde ve'l-iḥsân fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân*'da da konuyla ilgili tanımlamaya yer verilmemiştir.[20] Erken dönem eserlerinde, "dönemine göre Kur'ân'la ilgili görülen mevzuların ve bunların anlaşılmasına vesile olan bütün ilimlerin" ulûmü'l-Kur'ân'ı oluşturduğu olgusunun müellifler tarafından kabul gördüğü anlaşılmaktadır.[21] Hangi ilmin Kur'ân ile ilgili olduğu ise sübjektif bir bakış açısıyla müelliflere göre farklılık göstermektedir.[22]

Ulûmü'l-Kur'ân'a dair eser telif eden son dönem müellifleri, sınırları belli efradını cami ağyarını mani tariflere yer vermişlerdir. Zürkânî, "ulûmü'l-Kur'ân: inzal edilişi, toplanması, bir araya getirilişi, yazılışı, kıraati, yorumlanması, icazı, nâsihi-mensûhu, şüphelerin defi vb. yönlerden Kur'ân ile ilgili meseleleri ele alan ilimlerdir" şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur.[23]

Ulûmü'l-Kur'ânın teşekkülünde, Kur'ân'ın konumunun, biri kaynak olarak bizzat kendisine diğeri ise ondan istifade eden muhatap olarak insana/müellife bakan iki yönü görülmektedir. Bunlardan ilkine

---

[16] Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân* (Kahire: Matbaa Îsâ el-Albânî, 1980), 1/36; Yusuf Şevki Yavuz – Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 5/548; İhsan Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtîhu'l-gayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 60.

[17] Ebü'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân fî ʿuyûni ʿulûmi'l-Ḳurʾân*, thk. Hasan Ziyâeddin Itr (Beyrut: Dâru'l-başâiru'l-İslamiyye, 1987), 141.

[18] Bedrettin Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetü Dari't-Turâs, tsz), 1/16-21.

[19] Suyûtî, *el-İtkân*, 1/32.

[20] İbn Akîle el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve'l-iḥsân fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân*, thk. Muhammed Safâ Hakkı vd. (eş-Şârıka: Câmiatu'ş-Şârıka, 2006) 1/83.

[21] Örneğin hicri 6. Asırda yaşayan İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*'a "Kur'ân'ın Faziletleri Hakkında Kısa Bir Bilgi Bölümü" (فضائل القرآن) ile başlamış, "Kur'ân'ın Mahlûk Olmadığı" (باب في القرآن مخلوق) ve Kur'ân'ın Yedi Harf Üzere İnzal edildiği (باب نزول القرآن على سبعة أحرف) bölümleriyle devam etmiştir. İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*, 142-196; Hicri 8. Asırda yaşayan Zerkeşî ise, *el-Burhân*'a "Esbâbü'n-Nüzûlü Bilmek" (معرفة أسباب النزول), "Âyetler Arasındaki Münasebeti Bilmek" (معرفة تناسب الآيات) ve "Fasılalar ve Âyet Başlangıçlarını Bilmek" (معرفة الفواصل والمبادئ والغايات) bölümleri ile devam etmiştir. Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/22-52.

[22] Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. el-Arabî, *Ḳānûnü't-teʾvîl*, thk. Muhammed es-Süleymânî (Beyrut: Müessesetü 'ulûmi'l-Kur'ân, 1986), 540; Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/16-17; Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/24.

[23] وإعجازه وناسخه ومنسوخه وما نزل منه على حرف أو حرفين وما نزل منه مشيعا ومنه ما نزل مفردا ووجوه ترتيبه وكيفية تلقيه وأدائه وآداب تلاوته المتعلقة به سماعا وقراءة ومنه معرفة الوقف والابتداء. Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/27. Zürkânî'nin söz konusu tanımının modern dönemde yapılan tanımlara kaynaklık ettiği görülmektedir. Örnekler için bk. Fehd b. Abdirrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Dirâsêtün fi ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad: Merkezü't-Tefsir li'd-Dirâsêti'l-Kur'âniyye, 2005)32; Abdulhamit Birışık, "ʿUlûmu'l-Ḳurʾân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 42/132; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 129; Erdoğan Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, Komisyon (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 22; Yahya Solmaz, *Tefsîrin Oluşumunda Ulûmü'l-Kur'ân'ın Yeri: Medârikü't-Tenzîl Ve Safvetü't-Tefâsîr Örneği* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 11.

baktığımız zaman İslam dinine dair her meselenin esasını teşkil ettiği gibi Kur'ân ilimlerinin de esasını Kelâmullahın oluşturduğunu, yani Kur'ân ilimlerinin varlığını Kur'ân'a borçlu olduğunu söyleyebiliriz.[24] Günümüzde kullanılan Kur'ân ilimlerine dair mevzu ve kavramlar, son dönemde kazandığı ıstılahı anlamda olmasa da temel düzeydeki manası itibariyle ve kaynak olarak Kur'ân'dan çıkartılmışlardır.[25] Ulumu'l-Kur'ân konularından vahyin, sözlük anlamı (el-En'âm 6/112, 121), anlam çerçevesi (el-Bakara 2/253; el-Araf 7/145, 150, 154; es-Saffât 37/99-111), mahiyeti (en-Nisa 4/163-165), türleri (eş-Şûrâ 42/51) ve keyfiyeti (el-Furkān 25/32) meselelerine çeşitli âyetler kaynaklık etmektedir. Yine Kur'ân'da esbab-ı nüzul ilmine kaynaklık eden âyetler vardır. Örneğin Hz. Peygamber zamanında yaşanan olay/lara binaen âyetlerin nazil olduğunun bizzat surenin muhtevasından anlaşılması (en-Nur 24/11-25; Abese 80/1-10), Hz. Peygamberin şahsına yöneltilen sorulara (يَسْـَٔلُونَكَ cevap olarak inzal edilen âyetlerin (el-Bakara 2/189, 215, 217, 219, 220, 222; el-Mâide 5/4; el-Araf 7/187) varlığı, esbab-ı nüzul ilmine Kur'ân'ın kaynaklık ettiğinin kanıtıdır.[26]

Kur'ân ilimlerinin ortaya çıkış ve gelişiminde Kur'ân'ın konumunun ikinci yönü ise, Kur'ân'ın muhtevasını farklı açıdan değerlendiren müelliflerle ilgilidir. Daha önce değindiğimiz Kur'ân ilimlerinin sayısındaki sübjektif yaklaşım da bu meseleyle bağlantılı olmakla birlikte konunun mihverini, özellikle Kur'ân'ın anlaşılmasında ikincil derecede etkisi olan tarih, astronomi vb. ilimlerin ulumu'l-Kur'ân kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceğiyle ilgili farklı yaklaşım sergileyen müelliflerin tutumları oluşturmaktadır.

Ulûmü'l-Kur'ân'a dair telif edilen erken dönem eserlerinde Kur'ân'ın muhtevasının sınırsızlığı ve bunun bir sonucu olarak Kur'ân ilimlerinin sınırlanamayacağı görüşünün yaygın olduğu görülmektedir.[27] Zerkeşî, *el-Burhan*'ın mukaddimesinde Kur'ân ilimlerinin sınırlandırılamayacağını, manalarının ise sonsuz olduğunu belirtip devamında esbâb-ı nüzul ile başlayıp edatlarla (فِي ً مَعْرِفَةِ أَلْدوات biten 47 Kur'ân ilmine yer verir. Müellif, sınırlandırılamayacağını söylediği Kur'ân ilimlerini, 47 bölümle sınırlamasının oluşturduğu çelişkinin farkına varmış olmalı ki "söz konusu bölümlere esasen sınır getirilemeyeceğini, kişi dilese dahi sınırlı yaşamının buna yetmeyeceğini, konularla ilgili kesin hükmüm verilemeyeceğini, kendilerinin burada her bir bölümün asıllarıyla yetindiklerini" belirtme gereği hissetmiştir.[28]

Zerkeşî'ye benzer bir yaklaşım, Kur'ân ilimlerinin başucu kitaplarından[29] *el-İtḳân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân* müellifi Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî'de de (öl. 911/1505) görülür. O, *İtḳân*'da Kur'ân'dan çıkartılan ilimlerin ele alındığı (فِي ً الْعُلُومِ مِمَّا سَتَنْبَطَة ً مِنَ الْقُرْآن ً 65. bölümde "tıp, cedel (münazara), heyet (astronomi), hendese (geometri), cebir ve mukabele (matematik), neccam/müneccimlik (istikbale ait bilgiler) ilimlerini, Kur'ân'ın ihtiva ettiği ilimler kategorisinde yer vermektedir.[30] Müellif, aynı başlık

[24] Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam* (İstanbul: Şule Yayınları, 2008), 30.

[25] Abdülhamit Birışık, "Kur'ân İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu", *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2006), 30.

[26] Âyetlerin kaynaklık ettiği Kur'ân ilimleri zikri geçen ilimlerle sınırlı değildir. Kıraat (el-Bakara 2/121; Âl-i İmrân 3/164; el-Araf 7/204; el-Kıyame 17-18; el-Alak 96/1, 3), Muhkem-Müteşâbih (Âl-i İmrân 3/7; Hûd 11/1; ez-Zümer 39/43; Muhammed 47/20), Nâsih-Mensûh (el-Bakara 2/106; er-Ra'd 13/39; en-Nahl 16/101), emsâlü'l-Kur'ân (el-Bakara 2/171; el-A'râf 7/64; İbrâhîm 14/18) ilimleri başta olmak çeşitli Kur'ân ilimlerinin kaynağının Kur'ân-ı Kerîm'e dayandığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Birışık, "Kur'ân İlimleri Terimlerinin Kaynağı", 29-35; Bunların dışında Kur'ân'ın cem edilmesi Cem'u'l-Kur'ân (Zerkeşî *el-Burhan*, 1/233-243) istinsahı esnasında kitabette uygulanan esaslar, sonrasında Mushaf metnini kolaylaştırıp yanlış okumayı kolaylaştırmak için Hatt-ı Osmânî, Resmu'l-Mushaf (Zerkeşî *el-Burhan*'da konuyu عِلْمِ رَسْمِ الْخَط başlığı alında müstakil bir bölüm içinde ele almıştır. Zerkeşî *el-Burhan*, 1/376-431), Âyet ve surelerin tertibi bağlamında Tertîbu's-Suver ve'l Âyât (Zerkeşî *el-Burhan*, 1/244-272) ilk ve son inen âyet/sureler Evvelü mâ Nezel ve Âhıru mâ Nezel (Zerkeşî *el-Burhan*, 1/206-210) gibi Kur'ân'ın nazmına yönelik çeşitli ilimler ortaya çıkmıştır.

[27] Zerkeşî, *el-Burhan*, 1/7-9.

[28] Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/11-12.

[29] İslami ilimlerin farklı alanlarında önemli sayıda eser telif eden Osmanlı âlimi Saçaklızâde Mehmed Efendi (öl. 1145/1732), ilimler tasnifine yönelik kaleme aldığı *Tertîbü'l-ʿulûm*'da önemli tefsir kitapları başlığı altında *el-İtḳân*'dan "her âlimin yanından ayırmaması gereken bir kitap diye" (لَا يُغْنِي عَنْهُ عَالِم ٌ وَإِنْ كَانَ مُتَخَصِّصًا بِهِ) bahseder. Muhammed b Ebû Bekir el- Mer'aşî (Saçaklızâde), *Tertîbü'l-ʿulûm* thk. Muhammed b. İsmâil Seyyid Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988), 167.

[30] Suyûtî, *el-İtkân*, 2/325.

altında bu ilimlerin yanında bazı sanatların ve zaruri ihtiyaç olan aletlerin isimlerine Kur'ân'da yer verildiğini belirtip ilgili âyetleri ve bağlantılı olduğu sanat dallarını zikretmektedir.[31]

Kur'ân ilimlerini tanımlayıp sınırlarını belirleyen son dönem müellifleri arasında, ulûmü'l-Kur'ân'a bir sınır çizilemeyeceği anlayışı kabul görmemiştir. Söz konusu ilmin tanımlanmasında öncülük yapan bilginlerden Zürkānî, Kur'ân ilimlerini Kur'ân'ın anlaşılmasına hizmet eden ve doğrudan onunla bağlantılı ilimler olarak görür. Süyûtî ve İbnü'l Arabî'nin ulûmü'l-Kur'ân'ın Kelâmullah'ta yer alan her türlü ilmi ihtiva ettiği ve sınırsız olduğu şeklindeki görüşlerini ise alanı geniş tutulmuş bir yorum olarak değerlendirir. Zürkānî'ye göre hidâyet ve i'caz, Kur'ân'ın iki temel gayesidir. Kur'ân ilimleri de onun bu iki yönüyle doğrudan ilişkili olan ilimlerdir. "tıp, cedel (münazara), heyet (astronomi), hendese (geometri) gibi kevni (kozmik/dünyevi) ilimler ise Kur'ân ilimlerinden sayılmaz. Kur'ân, her ne kadar ihtiyaç ölçüsünde bu alanlarda ihtisaslaşmayı istese de bu ilimlerle ilgili bir nazariye, kanun ve esrarı ortaya koymak için inzal edilmemiştir. Her iki ilim dalı arasında da Kur'ân'ın hükümlerini, işlediği konuları ve yer verdiği müfredatı ele alması açısından çok ciddi farklar vardır.[32] Modern dönemde bir ilmin Kur'ân ilimlerinden sayılabilmesi için bazı şartları içermesi gerektiği şeklinde belli ölçütler getirilmiştir.

- İlgili ilmin, Araplar tarafından bilinen ve tanınan bir mahiyete sahip olması. (ارتباطه بعلم معروف عند العرب)

- Selef âlimlerinin üzerinde önemle durduğu ve özel bir ihtimam gösterdiği alanlardan biri olması. (أن يكون السلف قد اعتنوا به)

- Kur'ân'ı anlamaya vesile olacak bir nitelik taşıması. (أن يكون وسيلة لفهم القرآن)

- Kur'ân'dan neşet etmiş olması ve başka ilim dallarına intisap edilmeksizin özgün bir nitelik taşıması (أن يكون نشأته من القرآن نفسه دون انتساب إلى علم آخر)[33]

Kur'ân ilimlerinin kapsamı ve tedvin edilmiş eserler bağlamında tarihi gelişimine yer verdikten sonra, konumuzla doğrudan ilgili olması hasebiyle genel olarak sahâbenin, özel olarak İbn Abbas'ın Kur'ân ilimlerindeki yerine değinmek istiyoruz.

3. Abdullah b. Abbas'ın Kur'ân İlimlerindeki Yeri

Tefsir ve Kur'ân ilimlerine hizmet eden çok sayıda sahâbi bulunmakla birlikte Kur'ân'ı anlamaya ve onun anlaşılmasına yönelik yoğun çaba harcayan, tefsir ilminde ön plana çıkan, müfessir lakabına en çok layık olan, Hz. Peygamber tarafından "Tercümânü'l-Kur'ân" diye nitelendirilen yegâne sahâbi İbn Abbas'tır.[34] O, oldukça erken dönemde bu alanda çalışmalar yapmış, tefsir faaliyetlerinin öncüsü kabul edilmiştir.[35] O, başta garîbu'l-Kur'ân olmak üzere çeşitli Kur'ân ilimlerinde de öncülük yapmıştır.[36] Şahsî Mushaf sahibi sahâbiler arasında temayüz edenlerden birisi de yine o'dur.[37] Kendisinden kıraatlerle alakalı da önemli ölçüde nakilde bulunulmuştur.[38] İbn Abbas, esbâb-ı nüzule ilgi duyan bu konuda

---

[31] Suyûtî, *el-İtkân*, 2/326. Suyûtî, Terzilik için "وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ, (cennet yapraklarından) üzerlerini örtmeye başladılar." el- A'râf 7/22; Demircilik için "ٱئْتُونِي زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ Bana, demir kütleleri getirin." Kehf 18/96; Marangozluk için "وَٱصْنَعِ ٱلْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا, Bizim gözetimimiz altında gemiyi yap." Hud, 11/37 âyetlerini zikreder. Müellif, ilgili yerde 21. Sanat/mesleğe âyetlerden deliller getirir.

[32] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/23-24; Fehd b. Süleyman, *Dirâsêtün fi ulûmi'l-Kur'ân*, 31-32.

[33] Fehd b. Süleyman, *Dirâsêtün fi ulûmi'l-Kur'ân*, 38-39.

[34] Suyûtî, *el-İtkân*, 2/480; Subhi Salih, *Mebâhis*, 290, 291.

[35] Fuat Sezgin, *Târîḫu't-türâṣi'l-ʿArabî*, ter. Mahmut Fehmi Hicâzî (Riyad: Câmiatu Meliki Suûd, 1991), 1/59, 64.

[36] Sezgin, *Târîḫu't-türâṣi'l-ʿArabî*, 1/61-62; Abdulhamid Seyyid Tılıb, *Garîbu'l-Kur'ân Ricâluhû ve Menâhicuhum minİbn Abbas ile Ebî Hayyân* (Kuveyt: b.y., 1986.), 36.

[37] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü (Ilmu usûli't-tefsîr)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971), 80-85; Recep Arpa, "Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr Adlı Tefsirinde Şahsî Mushaflar ve Sûre Tertipleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38/1 (2017), 47.

[38] Habip Kılıç, "Taberî Tefsîrinde İbn Mes'ûd, Übey b. Kâb,İbn Abbas Kırâatleri", *Bir Müfessir Olarak İmam Taberî ve Tefsir Metodolojisi*, ed. Zeki Keskin (Ankara: Fecr yayınları, 2024).

araştırmalar yapan bir sahâbî olarak anılmaktadır.[39] Müşkilü'l-Kur'ân ilmine dâhil olabilecek ilk yorumun kendisinden geldiği ifade edilmiş[40], İbn Abbas'tan tefsir ve Kur'ân ilimlerine konu olabilecek çok sayıda rivâyet nakledilmiştir.[41] Ayrıca O, ulumu'l-Kur'ân'a hizmet eden çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Örneğin Mekke tefsir ekolü müfessirlerinden İbn Abbas'ın öğrencisi İkrime'nin vücûh ve'n-nezâir ilmine dair hocasından gelen nakillerden oluşan bir eserinin bulunduğu iddia edilmiştir.[42]

4. İbn Abbas'ın Tefsir Rivâyetleri Işığında İtina Gösterdiği Kur'ân İlimleri

4.1. Esbâb-ı Nüzûl

Sebep kelimesinin çoğulu esbâp ve iniş anlamındaki nüzûl lafızlarının terkibinden oluşan esbâb-ı nüzûl, âyet ya da âyet gruplarının inmesine neden olan olay, durum ya da soruları ifade etmek için kullanılan bir Kur'ân ilimleri terimidir.[43] Âyetlerin anlaşılmasında tayin edici bir rol oynayan bu ilim, erken dönemde tefsir ilmiyle özdeşleşecek derecede ehemmiyet arz etmektedir.[44] Ayrıca esbâb-ı Nüzûlu bilmeden âyetlerin tefsirinin mümkün olmayacağı beyan edilmiştir.[45]

Esbâb-ı nüzûl ilminde görüşlerine sıkça başvurulan, kendisinden çeşitli rivâyetler nakledilen bilginlerden birisi hatta başta geleni İbn Abbas'tır.[46] O, özellikle Ali b. Ebû Talha Sahifesinde âyetleri izah ederken sıkça nüzûl sebeplerine değinmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu eserde, bazısında sebeb-i nüzûl kalıbı kullanarak bazısında ise kullanmaksızın toplam 32 yerde nüzûl sebepleri zikredilmiştir. Aşağıda ayrıntılarıyla yer verileceği üzere *Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak*'ta üç yerde, *Kitâbu'l-Lugât*'ta ise bir yerde nüzûl konusuna değinilmiştir. Eserlerde sonraki dönemlerde ele alınan "itibar sebebin hususiliğine mi yoksa lafzın umûmiliğine midir", nüzûlün tekerrürü veya Hz. Ömer'in ictihadlarıyla âyetlerin inzali (muvâfakātü Ömer) gibi ayrıntılı bilgilere temas edilmemekle beraber, âyetin hangi bağlamda indiğine dair önemli açıklamalarda bulunulmuştur.

Esbâb-ı nüzûl alanında yazılmış en meşhur eserlerden biri olup ilerki dönemlerde konuyla ilgili telif edilen eserlere kaynaklık eden Vâhidî'nin (öl. 468/1076) *Esbâb-ı nüzûl*'unün en mühim kaynaklarından biri İbn Abbas'tır. Bilgilerin senetleriyle nakledildiği eserde hem senetlerde[47] hemde müstakil başlık halinde İbn Abbas dediki (قال ابن عباس şeklinde ona sık sık atıfta bulunulmuştur.[48] Dikkatimizi çeken husus eserde diğer müfessirler için isim zikredilmeksizin "müfessirler dediki" (قال المفسرون başlığı kullanılırken ibn Abbas'ın ismiyle zikredilmesidir ki bu durum da onun alandaki önemini göstermektedir.[49]

Şimdi zikri geçen sebebi nüzul konularının İbn Abbas'ın tefsir rivâyetlerinde nasıl ele alındığını örneklerle ortaya koymak istiyoruz.

4.1.1. Esbâb-ı Nüzûl Hâdiselerini, Belli Nüzul Kalıplarıyla Aktarması

Ali b. Ebû Talha sahifesinde bazı âyetlerin nazil oluş sürecinde yaşanan hadiseler aktarılıp ardından [50] kalıpları فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى[54]/ثُمَّ أَنْزَلَ اللهُ[53]/فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ[51]/فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى[52]/فَأَنْزَلَ اللَّهُ

[39] Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, 58.

[40] Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/45; Suyûtî *el-İtkân*, 2/71; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 177.

[41] Suyutî *el-İtkân*, 2/5, 7, 9, 15, 49,71-72,

[42] Muhammed Sıddık Hasan Hân el-Kanûcî, *Ebcedü'l-ulûm*, thk. Abdulcabbâr Zekâr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978), 2/578.

[43] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 111; Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/40-41; Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 11/360.

[44] Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/13; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 112; Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, 48.

[45] Suyûtî, *el-İtkân*, 1/108.

[46] Zerkeşi, *el-Burhân*'ın başında Kur'ân ilimlerine değindikten sonra ilk olarak "معرفة أسباب النزول, nüzul sebeplerini bilmek" başlığıyla konuyu ele alır ve sahâbi içinde sık sıkİbn Abbas'ın rivâyetlerine yer verir. Zerkeşi, *el- Burhân*,, 1/27-28. Benzer durum Suyûtî'nin meşhur eseri, *el-İtkan* için de geçerlidir. Suyûtî, *el-İtkan* 1/109-111.

[47] Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. İsâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân (Demmâm: Dâru'l Islâh, 1992), 5, 8, 14, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 45.

[48] Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 36, 37, 38.

[49] Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 29, 32, 34.

[50] Râşid Abdulmun'im er-Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs el-Musemmâ bi-Sahîfetu Ali b. Ebî Talha 'an İbn Abbâs fî Tefsîri'l- Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1991), 272.

kullanılarak âyet-i kerimeler zikredilmiştir. Bunlar nüzûl ortamına ait olup sebep ifade etmede nass olan rivâyetlerdir.[55] Örneğin Tevbe Suresi 102. âyet, Tebük seferine katılmayan ve daha sonra çok pişmanlık duyarak kendilerini Mescid-i Nebevi'nin sütunlarına bağlayan Ebu Lubabe ve diğer altı arkadaşı hakkında nazil olmuştur. Sahifede Tevbe Suresi'nde geçen şu âyet, وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ "Bir başka grup var ki, onlar iyi işe bir de kötü iş karıştırdıktan sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır", şu şekilde açıklanmaktadır. "On kişilik bir grup Tebük seferinde Hz. Peygamberin savaş çağrısına uymamıştı. Seferden dönüş vakti geldiğinde bunlardan yedisi kendilerini mescidin sütunlarına bağlamıştı. Hz. Peygamber mescidin yakınından geçerken onları görüp "kendilerini mescidin sütunlarına bağlayanlar da kimlerdir? diye sorunca oradakiler "Onlar sizin savaş çağrınıza uymayan Ebu Lubabe ve arkadaşlarıdır. Siz onları bağışlayıp çözmedikçe kendilerini çözmeyeceklerine yemin etmişlerdir" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "yemin olsun ki Allah Onları bağışlayıp, çözülmelerine müsaade etmedikçe ben onları bağışlamayacağım ve çözmeyeceğim. Çünkü onlar Müslümanlarla hareket etmekten ve gazveye katılmaktan geri durmuşlardır". Bu söz onlara ulaşınca Ebu Lubabe ve arkadaşları şöyle dedi: " Yemin olsun ki Allah bizi bağışlamadıkça kendimizi çözmeyeceğiz." Bunun üzerine Allah Teâla bu âyeti inzal etmiştir.[56]

Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak Kur'ân'daki manası kapalı garîb lafızları kadim Arap şiirini delil getirerek izah etmesi itibariyle istişhad malzemesinin ilk örneklerinin sergilendiği bir eserdir. Eser Harici reisi Nâfi b Ezrak (öl. 65/685) ile İbn Abbas arasındaki diyalogdan oluşmaktadır. İbn Abbas kendisine sorulan garip kelimelerin izahını yapmakta, Nâfi ise "Araplar kelimenin bu anlamını biliyorlar mı? هل تعرف العرب ذلك" diye sormak suretiyle delil istemektedir. Buna karşılık İbn Abbas, cahiliye şiirinden örnekler sunmaktadır. Eserde iki yerde sebeb-i nüzûl hadiseleri ve kalıpları kullanılmak suretiyle âyetin iniş gerekçesine temas edilmiştir. Örneğin Ahzab Suresi 53. âyette " يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَدْخُلُوْا بُيُوْتَ النَّبِيِّ اِلَّآ اَنْ يُّؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى طَعَامٍ غَيْرَ نٰظِرِيْنَ اِنٰىهُ " şekliyle geçen ve Nâfi b. el-Ezrak'ın manasını sorduğu اِنٰىهُ kelimesi İbn Abbas tarafından şöyle açıklanmıştır: الإنى kelimesi النضج olgunlaşmak yani yemeğin pişmesi anlamına gelmektedir. Âyet şu hususu ifade etmektedir. Müslümanların ileri gelenleri hicab âyeti nazil olmadan önce Hz. Peygamberin evine yemek için girerler, hazırlanan kadar konuşurlar ve Hz. Peygamberin hanımlarana da söz söylerlerdi. Bu durum Hz. Peygambere rahatsızlık verirdi. Bunun üzerine Allah Teâla "Ey iman edenler! Size izin verilmedikçe Peygamberin evlerine girip de yemeğin hazırlanmasını beklemeyin; fakat yemeye çağırıldığınızda girin" âyetini inzal etti. Bundan sonra izinsiz girmediler ve yemeklerini yiyip hemen dağıldılar.[57]

Kitâbu'l-Lugât'ta Kur'ân'da bulunan değişik lehçeler ve yabancı dilden Arapçaya geçen muarreb kelimeler ele alınmaktadır. Anlamı kapalı lafzın önce anlamı ardından ait olduğu olduğu yabancı dil veya lehçeye değinilmetedir. Bununla beraber sınırlı sayıda da olsa sebebi nüzûle dair bilgiler verilmektedir. Örneğin İbrahim Suresi 4. âyette geçen وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُوْلٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ لِيُبَيِّنَ ifadesi, nüzûl sebebine de işaret edilerek şöyle açıklanmıştır: "Allah, gökten İbrânice dili dışında bir kitap (vahiy) indirmemiştir. Cebrâil, bu dili her peygambere kendi dilene göre tercüme etmiştir. Nitekim bu husus ayette şu şekilde ifade edilmektedir: " وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُوْلٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ لِيُبَيِّنَ "İstisnasız her

[51] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 271.

[52] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 273.

[53] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 275.

[54] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 279.

[55] Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/32; Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, 82-83.

[56] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 271. Benzer Kullanımlar için bk: Bakara Suresi 115. Âyetin sebeb-i nüzul hadisesi, Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs, 86;* Araf Suresi 32. Âyet ve Yunus Suresi 59. Âyetin sebeb-i nüzul hadisesi, 279; Tevbe Suresi 117-118 âyetlerin sebeb-i nüzul hadisesi, 272; Tevbe Suresi 107. Âyetin sebeb-i nüzul hadisesi, 272; Tevbe Suresi 113-114. âyetlerin sebeb-i nüzul hadisesi, 275; Mücadele Suresi 12. âyetin Sebeb-i Nüzulu, 485.

[57] Muhammed Ahmed ed-Dâlî, *Mesâ'ilü Nâfiʿ b. el-Ezraḳ*, 85-86. Benzer örnekler için bk. 194.

peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın."[58] Görüldüğü üzere eserde nüzûl bilgisi, وما انزل الله...الا kalıbı kullanılmak suretiyle âyetin inzal gerekçesini açıklayan bir yorum olarak ortaya konulmuştur.

Tefsirlerde zikri geçen ifadelerden, nüzûl sebeplerinin yaşandığı vahyin ortamını teneffüs eden, olaylara birinci dereceden tanıklık eden bir kişi tarafından malumatların aktarıldığı, kesinlik ifade eden kalıpların kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca henüz kavramsal anlamda oluşmamış durumdaki sebeb-i nüzûl ilminin değil, âyeti kerimenin anlaşılmasının temel gaye edinildiği uslüptan anlaşılmaktadır. Bu durum eserlerin, doğrudan ya da dolaylı yolla yani öğrencileri vasıtasıyla Abdullah b. Abbas'a dayandığı kaanatini uyandırmaktadır.

4.1.2. Sebeb-i Nüzûl Kalıplarını Kullanmaksızın Nüzûl Bilgilerini Aktarması

Konuyla ilgili örneklerin bulunduğu tek eser olan *Ali b. Ebû Talha sahifesi*'nde kimi âyetlerin izahında nüzûl hadisesi, kalıpları ya da nüzûle dair her hangi bir ifade zikredilmeksizin âyetin inzal sebebine işaret eden açıklamalar yapılmıştır. Bu izahlar, nüzûl sebebi ifade etmede nass olmayan (âyetin indiği dönemle ilgili olmayan) ancak âyetin anlaşılması amacıyla daha sonraları sahâbi veya tabiin tarafından ortaya konulan tefsiri nitelikli izahlardır.[59]

Bakara Suresi'nde geçen "إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ" "İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler" 6. âyet, Sahifede şu şekilde açıklanmıştır: "Allah Resulü, insanların tamamının iman etmesini ve hidâyete tabi olmasını çok arzuluyordu. Allah Teâlâ bu âyetle, zikri evvelde (ilmi ezelde) mutlu olacağı belirlenenlerden başkasının iman etmeyeceğini ve yine zikri evvelde bedbaht olacağı belirlenenlerden başkasının da delalete düşmeyeceğini haber vermektedir". Bu sözlerle, Hz. Peygamberin insanların imanı konusundaki aşırı arzusuna karşılık olarak Cenab-ı hakkın bu âyeti indirdiği nüzûl hadisesi ve kalıpları kullanılmaksızın zikredilmektedir.[60] Âyetin inzal edilişine dair لَنْزَلَ ٱللَّهُ vb. hiçbir kavramın kullanılmadığı bu beyanatlar, vahyin tamamlanışından sonraki bir dönemde âyetlerin daha iyi anlaşılması adına ortaya konulmuş, tefsiri nitelikli izâhatlardır. Zikredilenler, sonraki dönemlerde nüzûl ifade etmede nass olmayan tür olarak nüzûl ilmi içinde değerlendirilen ve daha çok sahâbi ve tabiin döneminde, âyetleri tefsir nitelikli açıklamalara dayanan bilgilerin kaynağını ve örneğini oluşturmaktadır.

4.1.3. Âyetin İniş Gerekçesini Aktarırken Cahiliye Dönemi Uygulamalarına Değinmesi

İbn Abbas rivâyetlerinde yer verilen konulardan birisi de cahiliye zamanı uygulamalarıdır. Ali b. Ebû Talha sahifesinde genellikle ahkâma dair âyetler bağlamında önceki dönem uygulamalarına değinilmekte, bir anlamda Cenab-ı Hakkın bu âyeti neden inzal ettiğine dair bir ifadeye yer verilmeksizin nüzul bilgisi verilmektedir. Örneğin Nisa Suresinde yer alan يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُوا۟ ٱلنِّسَآءَ كَرْهًا "Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir…" anlamındaki 19. âyete değinilip garib kelimelerle ilgili herhangi bir açıklama yapılmaksızın şu ifadelere yer verilmektedir: "Kişi vefat edip geriye bir cariye bıraktığında, ölenin yakın dostu cariyenin üzerine elbisesini atar ve böylelikle ona sahip olurdu. Eğer güzel bir kadınsa onunla evlenir, çirkin ise mirasçı olmak için ölene kadar onu hapsederdi."[61] Örnekte görüldüğü üzere buradaki malumatlar, bir önceki bölümdeki gibi Hz. Peygamber

---

[58] el-Müneccid, *Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân*, 19.

[59] Nüzul sebebi ifade etmede nass olan ve olmayan kalıplar için bk. Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, 79-86.

[60] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 78. Enam Suresi فَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يَهْدِيَهُۥ يَشْرَحْ صَدْرَهُۥ لِلْإِسْلَٰمِ ۖ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُۥ يَجْعَلْ صَدْرَهُۥ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِى ٱلسَّمَآءِ ۚ كَذَٰلِكَ يَجْعَلُ ٱللَّهُ ٱلرِّجْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır" 125. Âyet, kelimesi kelimesine aynı içerikle açıklanmakta ve sonrasında Şuara Suresi إِن نَّشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ءَايَةً فَظَلَّتْ أَعْنَٰقُهُمْ لَهَا خَٰضِعِينَ "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin! Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler" 3-4. Âyetlere yer verilerek nüzul sebebi mahiyetindeki Hz. Peygamberin haleti ruhiyesi tasvir edilmektedir, 213. Benzer Kullanımlar için bk: 261.

[61] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 140.

sonrası bir dönemde âyeti izah mahiyetinde ortaya konulmuş, tefsiri nitelikli açıklamalardır. Bir önceki bölümenden farkı ise, bilgilerin teorik değil de günlük hayatta karşılaşılan ve pratik bir uygulamaya dayanan fıkhî konuların Kur'ân'da düzenlenme gereği ve bu duruma sebep olan cahiliye uygulamaları bağlamında zikredilmesidir.[62]

Cahiliyye dönemi şiirinin, garib kelimelerin anlamlarına istişhad edildiği *Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak*'ta şiirinin söyleniş gerekçesine de temas edilmektedir. Bu bilgiler doğrudan âyetin inişiyle alakalı olmamakla beraber sözün söyleniş gerekçesini konu edinmesi itibariyle sebeb-i nüzul ilmi için önem arz etmektedir. Eserde yer verilen bu bilgiler Arap toplumunda şiirle beraber şiirin söyleniş gerekçesinin de önemsendiği ve zaman zaman şiirin öncesinde dillendirildiğini göstermektedir. Cahiliyye döneminde şiirin söyeniş gerekçesinin ifade edilmesi, Müslümanlar için âyetlerin anlaşılmasında önemli bir işlev gören sebeb-i nüzûl bilgisinin kadim bir uygulaması konumundadır.

Örneğin "talak kelimesinin anlamını, sayısını ve bu anlamın Araplar arasında bilinip bilinmediğini soran Nâfî b. el-Ezrak'a İbn Abbas delil olarak A'şâ Benî Kays b. Sa'lebe'nin şiirini getirmiş ve öncesinde bu şiirin söylemesine neden olan hadiseye yer vermiştir:

O şöyle dedi: "Evet. Bizim boşamamız kesin olarak üç talaktır. Sen, A'şâ Benî Kays b. Sa'lebe'nin şu sözünü duymadın mı? Kardeşi onu akrabalarından bazı kimselerle yakaladığında ona şöyle dediler: 'Sen bizim hanımımıza zarar verdin. Allah'a yemin ederiz ki onu boşamadıkça bu değneği senden indirmeyeceğiz.'Onların kararlılığını görünce ve kendisine kötülük yapacaklarını anlayınca şöyle dedi:

يا أيتها المرأة إنك طالق ثلاثا فما أمامك فراش غاد ولا رائح

فقالوا: والله ما نتركك حتى تراجع الشيخ فقال:

كانت لنا هند وكانت هندا وكنت لا آلو بها أن أحمدا

فقالوا: والله ما نتركك حتى تراجع الشيخ فقال:

هند أتتنا بين ليلى وضحى فما أتت إلا وفي كفها حتفها

"Ey komşu kadın! Bil ki artık sen boşsun. İnsanların işleri böyledir; bazen gündüz gelir bazen gece ansızın.

Bunun üzerine onlar: "Allah'a yemin olsun ki boşamayı ikiye tamamlamadıkça (ikinci talakı vermedikçe) değneği senden indirmeyiz." dediler.

O da şöyle dedi: Benimle senin aranda iffetli, ayıplanmayacak bir kadın vardı; Aramızdaki güven de senin bize duyduğun sevgi gibiydi.

Onlar tekrar: "Allah'a yemin olsun ki boşamayı üçe tamamlamadıkça değneği senden indirmeyiz." dediler.

Bunun üzerine o şöyle dedi: Benimle senin aranda ayrılık olsun; çünkü ayrılık değnekten daha iyidir ve başının üzerinde şimşek gibi parlayan bir şeyin durmasından da iyidir.

Böylece onu üç talakla kesin olarak boşadı.

4.2. Nâsih ve Mensûh

Ulemânın "bilinmediği takdirde Kur'ân'ı Kerîm'in tefsir edilmesinin caiz olamayacağını"[63] beyan ettiği nesih, kelime manası itibariyle izale etmek, gidermek, değiştirmek manalarına gelmektedir. Istılahta ise

[62] Benzer Kullanımlar için bk. Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 103, 132, 133, 159, 166.

[63] Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/29; Suyûtî, *el-İtkân* 2/53.

"daha önceki hükmün, yeni gelen şeri bir delil ile değiştirilmesini" رَفْعُ الحُكْمِ الشَّرْعِيِّ بِدَلِيلٍ شَرْعِيٍّ ifade etmektedir.[64]

Nâsih ve mensûh ilmiyle ilgili en fazla rivâyetin geldiği sahâbilerden birisi Abdullah b. Abbas'tır.[65] O, يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا "O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir"[66] âyetinde ifade edilen hikmet kavramına çeşitli anlamlar vermiş ve ilk sırada "Kur'ân'ın nâsih ve mensûhunu bilmeyi" koymuştur[67]. Kimi kaynaklar "كِتَابُ النَّاسِخِ وَالْمَنْسُوخِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ" isminde İbn Abbas'a ait bir kitabın varlığından bahsetmişlerdir.[68] Günümüzde böyle bir eserin varlığı bilinmemekle beraber, zannımızca İbn Abbas'ın konuyla alakalı yaptığı açıklamalar sebebiyle kendisine böyle eser isnat edilmiştir.

Nesh konusunda erken dönemde yazılmış temel kaynaklardan olan Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm'a (ö. 224/838) ait *en-Nâsiḫ ve'l-mensûḫ fi'l-Ḳurʾâni'l-ʿazîz ve mâ fîhi mine'l-ferâʾiż ve's-sünen*'de Ali b. Ebû Talha sahifesine atıfta bulunulmuştur.[69] Bilgilerin senetleriyle nakledildiği söz konusu eserde görüşlerine yer verilen ulemanın başında İbn Abbas ve öğrencileri gelmekte olup hemen hemen her sahifede İbn Abbas ve Öğrencileri Mücahit ve Saîd b. Cübeyr'den nakilde bulunulmaktadır desek abartılı bir ifade kullanmış olmayız.[70]

4.2.1. Nesh Kavramını Kullanarak Konuyla İlgili Bilgi Vermesi

Ali b. Ebû Talha sahifesinde nesh meselesi farklı şekillerde ele alınmış olup bazı yerlerde bizzat nesh ismi zikredilip âyet/ler nesh merkezli ele alınmıştır. Sahifede nesh kavramı, 10 küsur yerde kullanılmış olup, bunların büyük bir kısmında Kur'ân'da neshin varlığına işaret edilirken sınırlı da olsa bazı yerlerde, o âyet için neshin söz konusu olmadığı beyan edilmiştir.[71] Bu ifadeler, tefsir ilminin en tartışmalı meselelerinden olan neshin o dönemde de farklı değerlendirmelere konu olduğunu göstermektedir.

Kur'ân'da neshin varlığıyla ilgili olarak zikredilen[72] el-Bakara 2/106, er-Ra'd 13/39. âyetlerle ilgili Sahifede açıklamada bulunulurken en-Nahl 16/101. âyete yer verilmemiştir. O, Bakara Suresi مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir" 106. âyetteki مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ ifadesini " مَا نُبَدِّلْ مِنْ آيَةٍ, Bir âyeti değiştirirsek" şeklinde açıklayarak nesh kelimesine değiştirmek anlamı vermiştir.[73] Rad Suresinde يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ "Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır" şekliyle geçen 39. âyette de nesh kelimesine يُبَدِّلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ فَيَنْسَخُهُ وَيُثْبِتُ مَا يَشَاءُ فَيُقِرُّهُ "Allah, dilediğini değiştirir ve nesh eder, dilediğini ise sabit bırakır ve değiştirmez" ifadeleriyle değiştirme anlamı vermiştir.[74]

Sahifede, Kimi âyetler bizzat nesh meselesi esas alınarak ve söz konusu kavram kullanılarak açıklanmış kelime açıklaması dâhil başka bir konuya değinilmemiştir. Örneğin Bakara Suresi 115. âyetin tefsirinde

---

[64] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meʿâni'l-Ḳurʾân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî- Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1983), 1/64; Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/29; Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 2/176; Talat Koçyiğit, "Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (1963), 97-98.

[65] Amjad Hayat, "The Concept of Abrogation (naskh) and Its Impact Upon Rulings: A Comparative Study of Views of Ibn Abbas (R.A) and Later Scholars", *Al-Dalili* 3/2 (2022), 01-18. https://aldalili.com/index.php/dalili/article/view/58. Makalede, neshin hükümler üzerindeki etkisi, İbn Abbas ve sonraki ulemanın görüşleri çerçevesinde ele alınmış, nesh meselesi tefsir değil fıkhi açıdan değerlendirilmiştir.

[66] el-Bakara 2/269.

[67] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 119; Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 2/174.

[68] Bâkır el-Hucceti, *Tahkîk havle İbn Abbâs*, 88.

[69] Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm, *en-Nâsiḫ ve'l-mensûḫ fi'l-Ḳurʾâni'l-ʿazîz ve mâ fîhi mine'l-ferâʾiż ve's-süne*, thk. Muhammed b. Sâlih Müdeyfir (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1990), 2/5-6, 138-139, 142, eserin indeksine gore Ali b. Ebû Talha 35 yerde zikredilmiştir. 2/355.

[70] Kāsım b. Sellâm, *en-Nâsiḫ ve'l-mensûḫ*, eserin indeksine gore İbn Abbas'a 136 yerde atıfta bulunulmuştur. 2/348-349.

[71] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 122.

[72] Kāsım b. Sellâm, *en-Nâsiḫ ve'l-mensûḫ*, 2/6-7.

[73] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 85.

[74] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 300.

Kur'ân'da neshin ilk defa kıblenin tahvili konusunda gerçekleştiği haber verilir. Bu bağlamda Hz. Peygamberin Medine'ye hicretinden, Beytülmakdis'in kıble tayin edilişinden bu duruma Yahudilerin verdiği tepki ve Hz. Peygamberin gönül dünyasından geçirdiklerine ayrıntılı şekilde değinilip daha sonra Bakara 142[75] ve 144.[76] âyetlere yer verilmektedir.[77]

4.2.2. Nesh Kavramını Kullanmaksızın Konuyla Alakalı Bilgi Vermesi

Ali b. Ebû Talha sahifesinde bazı âyetlerin tefsirinde ne nesh kelimesi ne de neshin gerçekleştiğine dair ifade kullanılmamış bununla birlikte âyetlerin farklı hükümler taşıdığı ve hüküm değişikliğinin diğer âyetin indirilişiyle gerçekleştiği ifade edilmiştir. Genellikle "Allah Teâlâ (bu âyeti) indirdi" فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى[78] "Bundan sonra Allah Teâlâ (bu âyeti) indirdi" ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَ هذا[79] "(Bu hüküm) Berae Suresi inzal edilmeden önce (uygulanıyordu)" فَكَانَ هذا قَبْلَ أَنْ تُنْزَلَ بَرَاءَةٌ[80] kalıpları kullanılarak âyetler arasındaki nesh ilişkisine dikkat çekilmiştir. Örneğin Sahifede, Enfal Suresinde مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ, "O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir" ifadeleriyle beyan edilen 67. âyet şu şekilde açıklanmıştır: "Âyetin hükmü, Müslümanların sayılarının az olduğu bedir savaşıyla ilgilidir. Ne zaman ki çoğalıp güçleri artınca Allah Teâlâ "onları çökertince esirleri sağlam bağlayın. Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak" فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً âyetini[81] inzal etti ve Hz. Peygamber ve Müminleri, esirleri öldürme, köle edinme ve onlardan fidye alma hususunda muhayyer bıraktı[82]

4.2.3. Kur'ân - Sünnet Arasındaki Nesh İlişkisine Değinmesi

Nâsih ve mensûh ilminde ihtilaf edilen konulardan birisi de Kur'ân'ın sünneti veya sünnetin Kur'ân'ı nesh edip etmeyeceğiyle ilgilidir.[83] *Ali b. Ebû Talha Sahifesi*, erken dönem rivâyetlerini içermesi hasebiyle sonraki dönemlerde ortaya çıkan nesih türleri (tilaveti, hükmü ve her ikisinin nesh edilmesi)[84], beda[85] ve tahsisin[86] farkı gibi çeşitli mevzuları ihtiva etmemektedir. Bununla birlikte Kur'ân'ın sünneti ya da sünnetin Kur'ân'ı nesh ettiği şeklinde bir ifade Sahifede yer almamakla beraber ahkâmın değişimine delil

---

[75] سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ İnsanlardan bir kısım sefihler, "Onları şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden vazgeçiren sebep nedir?" Diyeceklerdir. De ki: "Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini dosdoğru yola iletir."

[76] قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin.

[77] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 86. Benzer kelime ve ifade biçimiyle kıbleyle ilgili nesh konusu Bakara Suresi 142. ve 144 Âyetler bağlamında üç farklı yerde aynı içerikle ele alınmıştır. 88, 90.

[78] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 93.

[79] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 167.

[80] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 242.

[81] Muhammed 47/4.

[82] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 256. Benzer kullanımlar için 85, 86, 87. dipnotlara bakınız.

[83] Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/32; Abdurrahman Çetin, "Nesih" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 32/580.

[84] Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/35-40; Suyûtî, *el-İtkân* 2/56-57; Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 2/214.

[85] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 2/180. Bedâ, ıstılah olarak "Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi" anlamında kullanılmaktadır. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *et-Taʿrîfât*, thk. Muhammed Basil Uyûn Es-Sûd (Beyrut: Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 47: Avni İlhan, "Bedâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/290.

[86] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 2/184; Tahsis: "Âm lafzın, kendi parçasının bir kısmının müstakil ve muktārin (eş zamanlı) bir delille sınırlanmasıdır." Bir diğer ifadeyle "âm bir lafzın anlamının bu lafız kapsamına giren fertlerden bir kısmıyla sınırlandırılması" demektir. Cürcânî, *et-Taʿrîfât*, 57; Ferhat Koca, "Tahsis" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/432.

olarak gösterilen âyet ve hadislerin/sünnetin bir birine etkisine yer verilmesi zımnen de olsa Kur'ân ve sünnetin bir birini nesh ettiğine delalet etmektedir.

Örneğin Sahifede Nisa Suresinde, وَالّٰتِيْ يَأْتِيْنَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِّسَآئِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوْا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِّنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوْا فَاَمْسِكُوْهُنَّ فِى الْبُيُوْتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيْلًا وَالَّذٰنِ يَأْتِيٰنِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوْهُمَا "Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun. İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın." Şeklinde ifade edilen 15 ve 16. âyetler şöyle izah edilmiştir: "Âyette geçtiği üzere kadın zina ederse ölünceye kadar ev hapsine tutulurdu. Erkeğe ise tazir cezası uygulanır, kundura ile darp edilirdi. Daha sonra Allah Teâlâ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِيْ فَاجْلِدُوْا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ, "Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun" âyetini indirdi. (Bu hüküm bekârlar içindir) eğer zina edenler evli ise Hz. Peygamberin sünnetine göre her ikisi de recm edilir. Allah'ın bu kimseler için belirlediği yol budur."[87] Sahifede Nisa Suresi 15 ve 16. âyetler, zina eden kadın ve erkeğe verilen ilk cezalara (Ev hapsi-Tazir) delil olarak gösterilmekte ve bekârlar için bu hükmün Nur Suresi 2. âyetle nesih edildiği, evlilere yönelik ise sünnetle recm cezasının getirilerek âyetin sünnetle nesih edildiği ortaya konulmaktadır.[88]

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere erken dönem tefsir örneklerinden olan Sahifede nasih-mensuh ilmi, kavramın kullanılıp kullanılmaması yönüyle çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Kavrama dair tanımlama yapılmamakla beraber âyetlerde yer alan nesh lafzının kelime anlamı ortaya konulmuştur. Esere hâkim olan anlamı kapalı garib lafızları açıklama uslubunun burada da uygulandığı görülmektedir. Bu açıklamalar neshin varlığının delili olarak gösterilen âyetler bağlamında ortaya konulmuştur. Söz konusu kavram kimi âyetlerin izahında ıstılahi anlamıyla yani bir diğer âyetin hükmünü kaldırdığını ifade ederek kullanılırken kimi âyetlerde ise aynı durum nesh lafzı kullanılmaksızın bir diğer âyetin inzali bağlamında beyan edilmiştir. Bu durum sahifenin kelime ya da âyet bütünlüğü düzeyinde Kur'ân lafızlarını açıklama gayesiyle ortaya konulduğunu, Kur'ân ilimleri kavramlarını da bu bağlamda ele aldığını göstermektedir. İbn Abbas'a isnat edilen diğer eserlerde konuyla alakalı herhangi bir malumata yer verilmemiştir.

4.3. Müşkilü'l-Kur'ân

Âyetler arasında çelişki olduğu yanılgısına "مُشْكِلُ الْقُرْآنِ müşkilü'l-Kur'ân" bu tür durumları konu edinen ilme de müşkilü'l-Kur'ân ilmi denilmiştir. Mûhimü'l-ihtilâf (Zıtlık zannı uyandıran), fî müşkilihî ve mûhimü'l-ihtilâf ve't-tenâkuz (Sorun, çelişki ve zıtlık zannı uyandıran) gibi farklı isimlerle ifade edilen müşkilü'l-Kur'ân, âyetler arasında çelişki ve ihtilafın olmadığını delillendirip, bu tür durumların olduğu vehmini uyandıran âyetleri tefsir etmeyi konu edinen bir ilim dalıdır.[89]

Müstakil eserlerin hicri 3. asra kadar uzandığı söz konusu ilim dalıyla ilgili ön plana çıkan şahsiyetlerden birisi de İbn Abbas'tır.[90] Zerkeşi ve Suyûtî, müşkilü'l-Kur'ân'ın öncüsü olarak onu gösterir (وَقَدْ تَكَلَّمَ فِيْهِ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاسٍ/وَقَدْ تَكَلَّمَ فِيْهِ الصَّدْرُ الْاَوَّلُ, عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاسٍ ذٰلِكَ).[91] İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin *Teʾvîlü müşkili'l-Ḳurʾân*'da rivâyetlerine yer verdiği sahâbilerin başında ibn Abbas gelir. Suyûtî, *el-İtkân*'da 48. nev'de ele aldığı mevzuyu, ihtilaf vehmi uyandıran âyetlerle ilgili İbn Abbas'a sorulan sorular ve onun bu sorulara verdiği cevaplar üzerinden işlemektedir.[92]

[87] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 138.

[88] Sünnetin Kur'ân ile neshine dolaylı yolla delalet eden bölüm için bk. Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 86, 88, 90.

[89] Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/45; Suyûtî, *el-İtkân* 2/71.

[90] Müşkilü'l-Kur'ân konusundaİbn Abbas özelinde müstakil bir çalışma yapılmıştır. Muslim bin Saeed Al-Uthaimin, "Cuhûdu İbn Abbas fi beyânı müşkili'l-Kur'ân ve eseruhê fi'd-dirâseti'l-Kur'âniyyeti" *Mecelletü Küllyyeti Usûlud din veddave*, 39/21 (2021), 704-763 Çalışmada garîbu'l-Kur'ân, müşkilül Kur'ân'ın bir çeşidi olarak görülmüş, makale bir anlamda garib kelimeler üzerine bina edilmiştir. 720-727.

[91] Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/45; Suyûtî, *el-İtkân* 2/71.

[92] Suyûtî, *el-İtkân* 2/71-75.

Ali b. Ebû Talha sahifesinde, aralarında çelişki varmış vehmi olduğuna dikkat çekilerek müşkilü'l-Kur'ân'ın net bir biçimde ele alındığı tek yer Hicr Suresinde فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ "Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!" şeklinde geçen 92. âyettir. (Kur'ân'ı parçalara ayıran) herkesin sorguya çekileceğinin ifade edildiği bu âyet[93] ile hiç kimsenin sorguya çekilmeyeceğinin beyan edildiği er-Rahmân Suresi 39. âyet arasındaki mevzu ihtilafına şu şekilde açıklama getirilmiştir: "Allah Teâlâ "Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz" buyurmuştur. Daha sonra "İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz (çünkü her şey apaçık ortadadır)" buyurmaktadır. (âyetler arasında çelişki varmış gibi gözükse de) şu amelleri mi işlediniz diye sorulmayacaktır. Çünkü herkesin amelini en iyi bilen odur. Fakat onlara niçin bunları yaptınız diye sorulacaktır."[94] Görüldüğü üzere Hicr Suresi 92. âyette herkese sorulacak olanın "kötülükleri işleme sebebi olarak" tevil edilmektedir. Diğer taraftan kulların yaptığı amelleri en iyi bilenin Yüce Mevla olduğu belirtilerek er-Rahmân Suresi 39. âyette beyan edilen sorguya çekilmeme, "kulların hangi amelleri işlediğiyle ilgilidir "diye tevil edilmiştir.

İbn Abbas, bu açıklamasıyla kendisinden sonra bu alanda yapılacak çalışmaları etkilemiştir. İbn Kuteybe'nin *Teʾvîlü müşkili'l-Ḳurʾân*'ı ve Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ında olduğu gibi bazen bizzat ismi zikredilerek,[95] Suyûtî'nin *el-İtkân*'ında olduğu gibi bazen de muhtevayı şekillendirerek bu ilme yön veren önemli simalardan birinin İbn Abbas olduğu anlaşılmaktadır.[96] Sahifede açıklanan Hicr 92 ve er-Rahmân 39. âyetlere ulumu'l-Kur'ân yanında tefsirlerde müşkilu'l-Ḳurʾân bağlamında ve İbn Abbas anılarak yer verilmiştir.[97]

Müşkilü'l-Kur'ân örneği olarak kaynaklarda zikredilen Cenâb-ı Hak katındaki bir günün farklı bin senelere isnadı meselesi Sahifede Secde Suresi 5[98] ve Mearic Suresi 4.[99] âyetler bağlamında ele alınmıştır. İlk âyet, dünya hayatıyla ilişkilendirilmekte ve "Bu olay dünyada gerçekleşir. Miktarı bin yılı bulan bir günde melekler onun huzuruna yükselir" ifadeleriyle açıklanmıştır. Diğer âyet ise ahiret hayatıyla ilişkilendirilir ve "Bu kıyametin bir günüdür. Allah Teâlâ, o bir günü kâfirler üzerinde elli bin yıl olarak var eder" şeklinde yorumlanmıştır.

Müşkilü'l-Kur'ân örneği olarak çeşitli eserlerde zikredilen insanın yaratılışını beyan eden değişik kelimelere[100] لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ, "biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık"; إِنَّا خَلَقْنَاهُم مِّن طِينٍ لَّازِبٍ "Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.") Sahifede yer verilmiştir.[101] Ancak söz konusu kelimelerin müşkilü'l-Kur'ân ile ilişkisine değinilmeksizin yalnız kelime anlamına yer vermekle yetinilmiştir. İbn Abbas'a isnat edilen diğer eserlerde konuyla alakalı herhangi bir malumata yer verilmemiştir.

4.4. Muhkem ve Müteşâbih

Muhkem ve müteşâbih kavramları Kur'ân'da üç temel âyet ile ilişkilendirilmektedir. Hûd Suresi 1. âyette كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ "Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış bir kitaptır" ifadeleriyle Kur'ân'ın tamamının muhkem olduğu beyan edilmektedir. Zümer Suresi 23. âyette ise اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا, Allah, sözün en güzelini;

[93] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 307.

[94] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 477.

[95] Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Teʾvîlü müşkili'l-Ḳurʾân*, thk. İbrahim Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l Kütübi' Ilmiyye, 1971), 46; Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/55.

[96] Suyûtî, *el-İtkân* 2/71.

[97] İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Turâs, ts), 14/141-142; Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 19/170.

[98] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 403.

[99] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 500.

[100] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 306.

[101] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 419.

âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir" ifadeleriyle âyetlerin tamamının müteşâbih olduğuna vurgu yapılmıştır. Diğer taraftan Âl-i İmrân Suresi 7. âyette ise هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ, "O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar" beyanıyla Kur'ân'ın bazı âyetlerin muhkem bazılarının ise müteşâbih olduğu beyan edilmiştir. Ayrıca bu âyet, müteşâbihin bilgisine erişilip erişilemeyeceğine dair وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ifadesindeki Allah lafzında durulup durulmayacağı, sonrasındaki vav harfinin istinaf ya da atıf görevi görmesine göre çeşitli yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.[102]

İbn Abbas bu âyetlerde yalnız Âl-i İmrân Suresi 7. âyete yer vermiş, burada muhkem ve müteşâbihin ne olduğuna dair şu açıklamalarda bulunmuştur: "الْمُحْكَمات: نَاسِخُه وَحَلَالُه وَحَرَامُه وَحُدُودُه وَفَرَائِضُه", وَالْمُتَشَابِه يُؤْمِنُ بِهِ وَيُعْمَلُ بِهِ, "Kur'ân'ın muhkemleri nesh eden, helali ve haramı, hadleri, farzları, iman edilen ve aynı zamanda kendisiyle amel edilenleri (namaz, zekât… vb.) beyan eden âyetlerdir. Müteşâbihleri ise nesh edilen, önce ve sonra nazil olan, darb-ı meselleri, yeminleri içeren, kendisine iman edilen ancak amel edilmeyen (Allah'ın istiva etmesi[103], eli[104], yüzü[105], gözü[106] vb) âyetlerdir.[107] Sahifede وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ âyetinde Allah lafzı üzerinde vakıf yapılmış ve müteşâbih âyetlerin bilgisini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği beyan edilmiştir.[108]

İbn Abbas'ın muhkem ve müteşâbihe dair bu izahatlarının sonraki dönem çalışmalarını etkilediği, konuyla ilgili telif edilen eserlerin İbn Abbas'tan ve öğrencilerinden önemli ölçüde alıntıda bulunduğu görülmektedir. Örneğin Zerkeşi, *el-Burhân*'da muhkemi ıstılâhî olarak "helali ve haramı açıklayan, kendisi yoluyla emir ve nehye hükmedilen, şeydir" diye açıklamaktadır. Bu tanımın ilk kısmının İbn Abbas'ın muhkem tanımının "helali ve haramı açıklayan âyetlerdir" bölümünden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca onun kıle sığasıyla "nâsıhı, farzları" şeklinde değindiği tanımlar da İbn Abbas'ın tanımıyla aynı içeriğe sahiptir.[109] Yine Zerkeşî, Âl-i İmrân Suresi 7. âyet bağlamında müteşabihin bilinip bilinemeyeceğiyle ilgili izahatta bulunurken zaman zaman İbn Abbas'a temas etmiş ve ondan konuyla ilgili çeşitli nakillerde bulunmuştur.[110] Suyûtî ise *el-İtkân*'da muhkem ve müteşâbihi ele aldığı 43. Nev'in ilk sayfasında söz konusu kavramların ne olduğuna dair açıklamalara yer verirken ilk olarak İbn Abbas'ın ismini anıp yukarıda zikrettiğimiz tanımına yer vermiş ardından yine İbn Abbas, öğrencileri Mücâhid (öl. 103/721) ve İkrime'nin (öl. 105/723) açıklamaları doğrultusunda konuyu ele almıştır. Ayrıca Suyûtî'nin kıle sığasıyla meçhul olarak zikrettiği tanımların sonuncusu da ibn Abbas'ın tanımının belli bir bölümünden ibarettir.[111]

Müteşâbihlerden sayılan ve konuyla ilgili olarak ele alınan Kur'ân ilimlerinden birisi de hurûf-ı mukattaadır. Bu ilmin muhtevasını şekillendiren harfler, müstakil bir biçimde diğer harflerden bağımsız

[102] Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/72-74; Suyûtî, *el-İtkân* 2/7-8; Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 2/271.
[103] el-Bakara 2/29.
[104] el-Fetih 48/10.
[105] el-Kasas, 28/88.
[106] Tâhâ 20/39.
[107] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 124.
[108] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 124.
[109] Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/69-70.
[110] Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/73. Ayrıca İbn Abbas'ın "müteşabih'i Cenab-ı Haktan başkasının bilemeyeceği" görüşünü taşıdığı ifade edilmektedir. Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/74. İbn Abbas'a atıfta bulunulan diğer yerler için bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/79, 80.
[111] Suyûtî, *el-İtkân* 2/6.

olarak yazıldığı için hurûf-ı mukattaa ve hurûf-ı teheccî diye isimlendirilmiştir. Surelerin başında yer almaları hasebiyle söz konusu harflere evâilü's-süver ve fevâtihu's-süver de denilmektedir.[112]

14 harften oluşan ve 29 surenin başında yer alan mukattaa harflerine Sahîfede yalnızca Bakara[113], Araf[114], Meryem[115], Taha[116], Şuara[117], Neml[118], Kasas[119], Yasin[120], Sâd[121], Mü'min[122] ve Kâf[123] Surelerinde değinilmiştir. Bu surelerin tamamında aynı kalıp ifade kullanılarak hurûf-ı mukattaanın açıklaması yapılmıştır. "Allah'ın kendisiyle yemin ettiği bir ifadededir. Ayrıca Allah'ın isimlerindendir" (هو قَسَمٌ, هُوَ مِنْ أَسْمَاءِ اللهِ) kalıp ifadeleri ortak olarak kullanılmakla beraber bazı surelerde "Esmâ-i Hüsnâdandır" gibi değişik ifade biçimleri kullanılmıştır.[124]

Ulumü'l-Kur'ân ve Tefsir kaynaklarında mukattaa harflerine farklı anlamlar verilmek suretiyle İbn Abbas'a çok sayıda görüş isnad edilmiştir. Örneğin Suyûtî, "İbn Abbas elif lâm mim, "Ben Allah'ım en iyi bilenim", elif lâm mim sâd "Ben Allah'ım en tafsilatlı açıklayanım", elif lâm râ "Ben Allah'ım, noksansız görenim" anlamlarına gelmektedir" (الم صفي قوله: أنا الله أفصل, قوله: الر: أنا الله أرى)[125] şeklinde açıklamıştır." Yine Konuyla ilgili olarak yazılan bir diğer eser olan İbn Teymiye'ye (öl. 728/1328) ait *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-teʾvîl*'de İbn Abbas ve Öğrencisi Mücahid'e ve tefsirdeki üstünlüklerine temas edilerek konu işlenmiştir.[126]

İbn Abbas rivâyetlerinde bu malumatların hiçbirisi yer almamaktadır. Yalnız *Kitâbü'l-lugât fi'l-Kur'ân*'da yâ sîn harfleri "ey İnsan" diye açıklanmaktadır.[127] Bununla birlikte isnatların tamamının Yüce Allah'ın isimlerinden çıkarıldığı görülmektedir. Yapılan isnadların, sahifede yukarıda yer veridğimiz hurûf-ı mukattaa için kullanılan "Allah'ın isimlerindendir" görüşüne dayandığı görülmektedir. Bu durum, kaynaklarda zamanla İbn Abbas'a isnad edilerek Yüce Allah'ın her bir ismi için farklı yorumların ortaya çıktığı kanaatini bizde uyandırmaktadır. *Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak*'ta konuyla alakalı herhangi bir malumata yer verilmemiştir.

4.5. Mübhemâtü'l-Kur'ân

Belirtilmesinde bir faydanın bulunmaması, bilinmesi sebebiyle açıklamaya gerek olmaması, ifadenin genel bir biçimde sunulması, mesajı daha etkili kılmak için adının gizli tutulması gibi çeşitli sebeplerle Kur'ân'da varlıkların ya da nesnelerin isimlerinin belirtilmeyip yerine onlara delalet eden zamir, ismi

---

112 Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/165; Suyûtî, *el-İtkân* 2/21, 23.
113 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 77.
114 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 222.
115 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 332.
116 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 342.
117 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 385.
118 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 388.
119 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 394.
120 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 416.
121 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 425.
122 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 435.
123 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 460. Kâf Suresinin başında "Kâf, Nûn ve benzerlerinde (diğer mukattaa harflerinde) Allah'ın kendisiyle yemin ettiği bir kasemdir. Ayrıca Allah'ın isimlerindendir" denilerek Kalem Suresinde de bu harflerin geçtiğine değinilmiştir.
124 Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 389.
125 Suyûtî, *el-İtkân* 2/21-22. Bu rivâyetlerde aynı harflere farklı anlamlar verildiği görülmektedir. Örneğin الم صharflerine yukarıdaki nakilden farklı olarak 3 farklı anlam verilmektedir. 1- "elif, Allah lafzını; mim, Rahmân ismini; sâd ise Samed ismini temsil etmektedir. 2- Elif lâm mim, "ben sâdık olan Allah'ım". 3- Elif lâm mim, manası, el-Musavvir (tasvir eden, şekil ve özellik veren) demektir. Suyûtî, *el-İtkân* 2/22. Benzer bir durum 6 farklı şekilde açıklanan كيعص harflerinde de görülmektedir. Suyûtî, *el-İtkân* 2/22-23.
126 Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn İbn Teymiyye *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-teʾvîl*, thk Muhammed Eş Şimi Şehate (İskenderiyye: Dâru'l-İman, 1948), 22-23, 47.
127 el-Müneccid, *Kitâbu'l-Lugât fi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatu'r-Risale, 1946), 41.

işaret, ismi mevsul, künye, lakap ve vasıf gibi belirsiz ifadelerin kullanılmasına Mübhemâtü'l-Kur'ân denilmektedir.[128]

Kaynak eserlerde değinilen ve erken dönemden itibaren üzerinde durulan konulardan biri olan Kur'ân'daki müphem lafızlarla ilgili görüşlerine başvurulan bilginlerinden biri de Abdullah b. Abbas'tır. Konuyla ilgili telif edilen ilk müstakil eser olan *et-Taʿrîf ve'l-iʿlâm bimâ übhime fi'l-Ḳurʾân'*a bakıldığında kendisinden istifade edilen sahâbîlerin başında o gelmektedir.[129] Eserin müellifi Süheylî (öl. 581/1185), İbn Abbas ve öğrencisi Mücahid'den sık sık nakillerde bulunmuştur.[130]

Süheylî'nin *et-Taʿrîf ve'l-iʿlâm'*ı ve bu eser üzerine telif edilen tamamlayıcı nitelikteki diğer eserleri[131] daha ileriye taşımak ve senetlerini ortaya koymak için yazılan Süyûtî'ye ait *Müfhemâtü'l-akrân fi mübhemâti'l-Kur'ân*'da da en çok nakilde bulunulan sahâbinin İbn Abbas olduğu görülmektedir.[132] Süyûtî, *İtkân'*ın 70. nev'ını فی کلمات مبهمةbaşlığıyla mübhemâtu'l-Kur'ân'a ayırmış, burada *Müfhemâtü'l-akrân*'dan farklı olarak müphem kelimeleri genel itibariyle senet ve ravilerini zikretmeksizin mübhem lafızlardan neyin kastedildiğini açıklamakla yetinmiştir. Bununla birlikte 7 yerde İbn Abbas'ın görüşlerini senetleriyle "İbn Abbas şöyle açıkladı" (قال ابن عباس) diyerek zikretmiştir.[133]

İbn Abbas rivâyetlerinde konunun nasıl ele alındığına baktığımızda ise şunları söyleyebiliriz. Zerkeşi'nin *el-Burhân*'da ılmu'l-mübhemât, Suyûtî'nin ise *el-İtkân*'da el-mübhemât ismini kullandığı Kur'ân ilmi için söz konusu tefsirlerde her hangi bir isim veya ifadeye rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte *Sahîfetu Ali b. Ebû Talha*'da tanımda geçen zamir, ism-i işaret, ism-i mevsul, cins isim, belirsiz zaman ve mekân zarfları gibi mübhemâtu'l-Kur'ân'ı oluşturan hemen hemen bütün unsurların örneklerine rastlamak mümkündür.

Örneğin Mâun Suresindeki الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ "Onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar" şeklindeki 5 ve 6. âyetlerde yer alan müphem bir biçimde zamir kullanılarak söz edilen kişilerin münafıklar olduğu sahifede şu şekilde beyan edilmiştir: فهم المنافقون الذين يراؤون الناس بصلاتهم اذا حضروها وتركوها اذا غابوا "(âyette kastedilenler) onlar münafıklardır. İnsanlara gösteriş için onların yanında namazı kılarlar, onların yokluğunda terk ederlerdi."[134] Bir diğer yerde Zilzal sûresi 7 ve 8. âyetlerde, مَنْ ism-i mevsulü ile herkesin ahiret gününde ameli ile yüzleşeceği, en ufak bir hayrın veya şerrin dahi kaybolmayacağı belirtilmiştir. Sahifede bu müphem ifadeye mümin ve kâfir anlamı verilmiş ve âyet şöyle açıklanmıştır: " ليس من مؤمن ولا كافر من خير او شر في كل الا اراه الله اياه امام المؤمن في خير حسن له وامام الكافر في شر سيء به وهو قوله من يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره hiçbir mümin ya da kâfir yoktur ki Allah ona işlediği hayrı ve şerri göstermiş olmasın. Allah mümine iyilik ve kötülüklerini gösterir ancak kötülüklerini bağışlar da iyiliklerinin mükâfatını verir. Kâfire de iyilik ve kötülüklerini gösterir ancak iyiliklerini kabul etmez de kötülüklerine karşılık onu cezalandırır."[135]

Âyetlerde müphem olarak zikredilip Sahifede izah edilmeye çalışılan unsurlardan birisi de cins isimlerdir. Fetih Suresi 16. âyette Hudeybiye seferinden geri kalanların ileride amansız bir düşmana karşı savaşmaya çağrılacakları ifade edilmektedir. Müphem bir biçimde zikredilen bu amansız düşmanın kim olduğu hususunda müfessirler farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Taberî, Bizanz (Rum), İran

[128] Zerkeşi, *el-Burhân,* 1/156-160; Suyûtî, *el-İtkân* 2/370-371.

[129] Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî, *et-Taʿrîf ve'l-iʿlâm bimâ übhime fi'l-Ḳurʾân mine'l-esmâʾ ve'l-aʿlâm,* thk. Mahmûd Rebî' (Kahire: Matbaatu verâsetü teclîdi'l-envâr, 1937).

[130] Süheylî, *et-Taʿrîf ve'l-iʿlâm, 36, 37, 42, 44, 49,* 51, 54, 55, 56, 58, 63, 66, 67, 70, 78, 75, 79, *80, 81,* 84, 90.

[131] Ayrıntılı bilgi için bk: Ömer Tiryaki - Ali Karataş, "Mübhemâtü'l-Kur'ân Eserlerine Dair Bir Değerlendirme -Süheylî, Gassânî, İbn Cemâa ve Süyûtî'nin Eserleri Çerçevesinde" *BİDER: Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/1, (2021).

[132] Süyûtî, *Müfhemâtü'l-akrân*, Eserini âyet ve sure sırasına göre tertip eden müellif, müphem lafızlardan kim ya da neyin kastedildiğini senetlerle açıklarken hemen her sayfadaİbn Abbas'ın birden fazla görüşüne yer vermiştir. Kimi sayfalarda rivâyetlerin çoğuİbn Abbas'tan menkuldür. Örneğin 5. Sayfada izah edilen 15 müphem ifadenin 9 adetiİbn Abbas nakliyle gelmiştir. Benzer yerler için bk. Süyûtî, *Müfhemâtü'l-akrân*, 6, 7, 8, 11, 12.

[133] Suyûtî, *el-İtkân*, 2/370-386.

[134] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 541. Benzer kullanımlar için bk. 257, 269, 270-271, 395, 398-399, 415.

[135] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 541. Benzer kullanımlar için bk. 268-269, 399-400, 431, 536.

(ehl-i Fâris), Müseylemetül Kezzâb ve müttefiki Benû Hanife, Huneyn'de savaşılan Gatafan, Sakîf ve Hevâzin rivâyetlerini nakletmiştir.[136] Sahifede ise söz konusu kavmin Îranlılar olduğu beyan edilmektedir: سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ: هُمْ أَهْلُ فَارِس, "Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız" âyetinde kastedilen İranlılardır.[137] İbn Abbas'a isnat edilen diğer eserlerde konuyla alakalı herhangi bir malumata yer verilmemiştir.

5. Sonuç

İbn Abbas, tefsir ilmindeki belirleyici konumuna paralel olarak Kur'ân ilimlerinin teşekkül sürecinde de ön plana çıkmaktadır. Nitekim garîbü'l-Kur'ân sahasının kurucusu kabul edilmesi, nüzûl sebeplerine dair rivâyetlerde merkezi bir otorite olarak öne çıkması ve müşkilü'l-Kur'ân alanına ilişkin ilk sistematik yaklaşımların temelini atması dolayısıyla, ulûmü'l-Kur'ân'ın öncü isimleri arasında değerlendirilmektedir. İbn Abbas'a çeşitli eserler isnat edilmiş olup *Sahîfetu Ali b. Ebû Talha*, *Kitâbu garîbi'l-Kur'ân* ve *Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak* bunların en meşhurlarıdır. Bu eserler ilk tefsir örneklerinden olup onlarda bir mukaddime bulunmamakta ve ulumu'l-Kur'ân malzemesi, eserlerin geneline serpiştirilmiş durumdadır. Kur'ân ilimlerinin tedvin edilmediği bir dönemde ortaya konulmuş olmasına rağmen alanla ilgili ibtidâi nitelikte de olsa önemli bilgilerin yer aldığını görülmektedir. Söz konusu eserlerdeki rivayetler sonraki dönem çalışmalarında olduğu şekliyle, sistematik olarak bir usul çalışması içerisine girilmemiş olsa da orada ortaya konulan bazı kabul ve görüşler daha sonra gelen Kuran çalışmalarında esas kabul edilerek günümüze kadar gelmiştir.

İbn Abbas tefsirlerinde en çok esbâb-ı nüzûl, muhkem-müteşâbih, hurûfu-ı mukata'a, nâsih-mensûh, müşkilu'l-Kur'ân, mübhemâtu'l-Kur'ân ilimlerine ağırlık verildiğini söyleyebiliriz**.** Özellikle esbâb-ı nüzûl ilmine ayrı bir değer verildiği görülmektedir. Âyetlerin inişine vesile olan hâdiseler, bazen nüzûl ortamına ait olup sebebi beyan etmede nass konumundaki kalıplar eşliğinde sunulmuş ve bizzat kendi bilgisi ya da yakın dönemde olaya şahit olanlardan elde edindiği bilgiler eşliğinde âyetin inzal edilmesine vesile olan olaylara değinilmiştir. Kimi zaman ise bir sebebe matuf olarak değil de bizzat kendi içerdiği mesajı beyan için inen âyetlerin daha iyi anlaşılması amacıyla nüzûl kalıpları ve hadisesi zikredilmeksizin tefsiri nitelikte âyetin indiriliş amacına yönelik şahsi tecrübe ve birikimine dayalı bilgiler verilmiştir. *Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak*'ta şiirin söyleniş gayesini belirten ifadelere yer verilmesi, Arap toplumunun sebeb-i nüzûl bilgisinin ilk uygulmaları niteliğindeki malumata sahip olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

İbn Abbas rivayetlerinde ön plana çıkan ve zaman zaman yer verilen Kur'ân ilimlerinden birisi de nâsih-mensûhtur. İbn Abbas'a konuyla alakalı bir eser isnad edilmesi de muhtemelen söz konusu ilme gösterdiği ilgiden dolayıdır. Garîb kelime açıklamasının kahir ekseriyeti oluşturduğu *Sahîfetu Ali b. Ebû Talha'da* ıstılâhî değil kelime izahı düzeyinde neshin üzerinde durulmuş, Nesh (نسخ)lafzına değiştirme (تبديل) anlamı verilmiştir. Bazı yerlerde âyetler yalnız nesh meselesi ekseninde ele alınırken, kimi yerlerde ise âyetler arasındaki nâsih-mensuh ilişkisine yer verilmiştir. Diğer taraftan Kur'ân ve sünnet arasındaki neshin varlığı meselesine ahkâm âyetleri bağlamında hüküm esaslı olarak dolaylı yolla değinilmiştir.

Kur'ân ilimlerinden bir diğeri olan müşkilü'l-Kur'ân'a yalnız *Sahîfetu Ali b. Ebû Talha'*da Hicr Suresi 92 ve Rahman Suresi 39. âyetler bağlamında yer verildiği görülmektedir.

Bir diğer Kur'ân ilmi olan muhkem ve müteşâbih ile ilgili görüşlere *Sahîfetu Ali b. Ebû Talha*'da Al-i İmrân 7. âyet bağlamında değinilmiş ve muhkem ve müteşâbih ile neyin kastedildiği beyan edilip müteşâbihin bilgisini Yüce Allah''tan başkasının bilemeyeceği ifade edilmiştir. Müteşâbihattan kabul edilen ve 29 surenin başında yer alan mukattaa harflerine on bir surede değinilmiş, bunların Allah'ın isimleri ve

[136] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/219-221.

[137] Reccâl, *Tefsîru İbn Abbâs*, 456. Benzer kullanımlar için bk. 333, 425, 462, 485, 508, 515, 526, 542. Belirsiz zarf örnekleri için bk. 102, 403, 500.

kendisiyle yemin ettiği bir kasem ifadesi olduğu beyan edilmiştir. Mübhemâtü'l-Kur'ân ilmini oluşturan ve Kur'ân'da belirsiz bir biçimde geçen zamir, ism-i mevvsul, cins isim gibi unsurların izahına da yine yalnız *Sahîfetu Ali b. Ebû Talha*'da değinildiği görülmektedir. Bununla birlikte zikri geçen ilimler ilgili tanım veya ibhamın kelime açıklamasına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Netice itibariyle İbn Abbas, tefsir ilminde olduğu gibi Kur'ân ilimlerinde de önemli isimlerin başında gelmektedir. Onun tefsir rivâyetleri, gerek Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı ve Suyûtî'nin *el-İtkân*'ında olduğu gibi ulûmu'l-Kur'ân'ın tamamına yönelik telif edilenlerde gerekse her bir Kur'ân ilmine yönelik müstakil olarak yazılan eserlerin tamamında kaynaklık açısından önemli ölçüde yol gösterici olmuştur. Diğer taraftan sahanın ilk eserlerinden olması hasebiyle günümüzdeki şekliyle sistematik bir yapıda olmayıp İbidâi nitelikte de olsa hiç kimsenin müstağni kalamayacağı muhallid örnekler sunmuştur.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Abdulbâkī, Muhammed Fuâd. *el-Muʿcemü'l-müfehres li-elfâẓi'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l Marife, 2015.

Aktaş, Bayram. *Fahreddin er-Râzî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'ân*. İstanbul: Cinius Yayınları, 2020, 96.

Âkâbezrak, et-Tahrânî. *ez-Zerîatü ilê tasnîfi'ş-şîa*. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1983, 4/270.

Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. *Ḳānûnü't-teʾvîl*. thk. Muhammed es-Süleymânî. Beyrut: Müessesetü 'ulûmi'l-Kur'ân, 1986.

Arpa, Recep. "Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr Adlı Tefsirinde Şahsî Mushaflar ve Sûre Tertipleri". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38/1 (2017).

Ayday, Mehmet Selim. *Abdullah b. Abbâs ile Talebesi Mücâhid B. Cebr'e Nisbet Edilen Tefsir Rivâyetlerinin Karşılaştırılması / Hicri Birinci Asırda İslâmî İlimler -I- Kur'ân İlimleri ve Tefsir.* ed. Hidâyet Aydar. İstanbul: Ensar Vakfı Yayınları, 2020. 1/555-580.

Aydın, İsmail. "İbn Abbas: Filolojik Tefsirin Öncüsü". *EKEV Akademi Dergisi* 15/48, (2011), 117-132.

Babai, Aliekber. "Sahabi Bir Müfessir Olarak İbn Abbas ve Onun Tefsirdeki Konumu". *Misbah* 2/6 (2014), 169-190.

Baş, Erdoğan. "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn).* İstanbul: Semerkand Basım Yayın, 2014.

Birışık, Abdulhamit. "ʿUlûmu'l-Ḳurʾân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 42/133. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Birışık, Abdulhamit. "Kur'ân İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu". *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2006).

Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Min Revâʾiʿi'l-Kurʾân: Teʾemmülât ʿilmiyye ve edebiyye fi Kitâbillâhi ʿazze ve celle.* Dmaşk: Daru'l-Fârâbî, 2007.

Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri". *Diyanet İlmi Dergisi* 6/2 (1972), 74-83.

Çetin, Abdurrahman. "Nesih" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/580. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Çetin, Mustafa. "Abdullah İbn Abbas (r.a.) ve Tefsiri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 1/(1983), 227-238.

Cünük, Mustafa. *İbn Abbas Rivâyetlerinde İsrâiliyyât (Sahîfetü Ali b. Ebî Talha ve Taberî Örneği).* Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Cürcânî, Ali b. Muhammed. *et-Taʿrîfât*. thk. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Dâlî, Muhammed Ahmed. *Mesâʾilü Nâfiʿ b. el-Ezraḳ ʿan ʿAbdillâh b. ʿAbbâs.* Limasol; el-Caffân el-Câbî li'd-Dıbâti ve'n-Neşr, 1993.

Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 11/360. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Durur, Mehmet Ali. *Abdullah İbn Abbas'ın Kur'ân'ı Tefsiri ve Tefsirde Dil Bilimsel Tercihleri.* Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Sezgin, Fuat. *Târîḫu't-türâs̱i'l-ʿArabî*. trc. Mahmut Fehmi Hicâzî. Riyad: Câmiatu Meliki Suûd, 1991.

Hayat, Amjad. "The Concept of Abrogation (naskh) and Its Impact Upon Rulings: A Comparative Study of Views of Ibn Abbas (R.A) and Later Scholars", *Al-Dalili* 3/2 (2022), 01-18. https://aldalili.com/index.php/dalili/article/view/58

Haydar, Hâzim Saîd. *ʿUlûmu'l-Ḳurʾân beyne'l-Burhân ve'l-İtkân.* Medine: Dâru'z-Zamân, 2006.

Huccetî, Muhammed Bâkır. *Tahkîk havle İbn Abbâs ve mekênetühû fi't-tefsîr ve'l-meârifü'l uhrâ*. Beyrut: Dâru'r-Ravza, 1990, 188.

İbn Akīle el-Mekkî. *ez-Ziyâde ve'l-iḥsân fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân*. thk. Muhammed Safâ Hakkı vd.. Şârıka: Câmiatu'ş-Şârıka, 2006.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Fünûnü'l-efnân fî ʿuyûni ʿulûmi'l-Ḳurʾân*. thk. Hasan Ziyâeddin Itr. Beyrut: Dâru'l-Başâirü'l-İslamiyye, 1987.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim ed-Dîneverî. *Teʾvîlü müşkili'l-Ḳurʾân*. thk. İbrahim Şemsüddin. Beyrut: Dâru'l Kütübi' Ilmiyye, 1971.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-teʾvîl*. thk. Muhammed Eş Şimi Şehate. İskenderiyye: Dâru'l-İman, 1948.

İlhan, Avni. "Bedâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/290-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

İsfahânî, Râgıb. *Müfredâtü elfâzı'l-Kur'ân.* thk. Safvan Adnan Dâvudî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2009.

el-Izzî, Ahmed Ali Hüseyin - Taş, Sakin. "İbn Abbas ve Kur'ân Nassını Anlayışı = İbn Abbas ve Fehmuhû li'n-Nassi'l-Kur'ânî". İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III -Sahâbe ve Dirâyet İlimleri - Tebliğ ve Müzâkereler 369-391. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2018, 369-391.

Kahveci, İhsan. *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtîhu'l-gayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001.

Kanûcî, Muhammed Sıddık Hasan Hân. *Ebcedü'l-ulûm*. thk. Abdulcabbâr Zekâr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978.

Kattân, Mennâ' Halîl. *Mebâḥiṯ fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân*. Kahire: Mektebe Vehbiyye, 1987.

Kılıç, Habip. "Taberî Tefsîrinde İbn Mes'ûd, Übey b. Kâb, İbn Abbas Kırâatleri". *Bir Müfessir Olarak İmam Taberî ve Tefsir Metodolojisi*. ed. Zeki Keskin. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.

Koçyiğit, Talat. "Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1, 1963

Koca, Ferhat. "Tahsis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 39/432-434. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Mekkî. Ebû Tâlib. *el-Umde fi Garîbu'l Kur'ân*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlî. Beyrut: Müessesetü er-Risâle, 1981.

Mer'aşî (Saçaklızâde), Muhammed b Ebû Bekir. *Tertîbü'l-ʿulûm*. thk. Muhammed b. İsmâil Seyyid Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988, 167.

Muhâsibî, Hâris. *el-ʿAḳl ve fehmü'l-Ḳurʾân*. thk. Hüseyin el-Kuvvetlî. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1971.

Müneccid, Selâhaddin. *Kitâbu'l-Lugât fi'l-Kur'ân*. thk. Kahire: Matbaatu'r-Risale, 1946.

Râfiî, Mustafa Sâdık. *Târîhu Âdâbi'l-Arab.* Kahire: Müessesetü Hindâvi, 2012.

Râzî, Fahrüddîn. *et-Tefsîrü'l-kebîr (Mefâtîḥu'l-ġayb).* Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Reccâl, Râşid Abdulmun'im. *Tefsîru İbn Abbâs el-Musemmâ bi-Sahîfetu Ali b. Ebî Talha 'an İbn Abbâs.* Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye.

Rûmî, Fehd b. Abdirrahman. *Dirâsêtün fi ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Merkezü't-Tefsir, 2005.

Pişgin, Yasin. "Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26/1 (2017), 120-148.

Salih, Subhi. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1977.

Saylan, Neslişah. "Abdullah b. Abbas'ın Kıraat İlmindeki Yeri". *Diyanet İlmi Dergi* 60/3, (2024), 823-844.

Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları, 2008.

Sellâm, Ebû Ubeyd Kāsım. *en-Nâsiḫ ve'l-mensûḫ fi'l-Ḳurʾâni'l-ʿazîz ve mâ fihi mine'l-ferâʾiż ve's-süne*. thk. Muhammed b. Sâlih Müdeyfir. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1990.

Solmaz, Yahya. *Tefsîrin Oluşumunda Ulûmü'l-Kur'ân'ın Yeri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Süheylî, Abdurrahmân b. Abdillâh. *et-Taʿrîf ve'l-iʿlâm bimâ übhime fi'l-Ḳurʾân*. Kahire: Matbaatu Verâsetü Teclîdi'l-Envâr, 1937.

Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004.

Süyûtî, Celâlüddîn. *Müfhemâtü'l-akrân fi mübhemâti'l-Kur'ân*. Kahire: Matbaatu's-Sâade, 1908.

Taberî, İbn Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Turâs, ts.

Tay, Hekim. "Tarihi Süreçte Ulûmü'l-Kur'ân Kavramının Teşekkülü". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2019), 123-146.

Tiryaki, Ömer - Karataş, Ali. "Mübhemâtü'l-Kur'ân Eserlerine Dair Bir Değerlendirme -Süheylî, Gassânî, İbn Cemâa ve Süyûtî'nin Eserleri Çerçevesinde". *BİDER: Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/1, (2021).

Tılıb, Abdulhamid Seyyid. *Garîbu'l-Kur'ân Ricâluhû ve Menâhicuhum min İbn Abbas ile Ebî Hayyân.* Kuveyt; b.y. 1986, 26.

Turgut, Ali. *Tefsir Usulü ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991.

Uthâimîn, Muslim bin Saeed. "Cuhûdu İbn Abbas fi beyânı müşkili'l-Kur'ân ve eseruhê fi'd-dirâseti'l-Kur'âniyyeti". *Mecelletü Küllyyeti Usûlud din veddave* 39/21 (2021), 704-763

Yaşar, Mehmet. *Sahâbe Tefsirinde Umum-Husus / Kur'ân ve Dil İlimleri*, ed. Emrullah Ülgen – Bedrettin Başuğuy. Ankara: İlâhiyât Yayınları. 2021, 479-497.

Yaşar, Mehmet. "İbn Abbas'ın Tefsir Kaynakları ve Tefsir Metodunun İncelikleri Üzerine". *Tasavvur/ Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/2 (01 Aralık 2022), 1499-1539.

Yaşar, Mehmet. "Ramazan el- Bûtî'nin Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihinin oluşum Sürecine Dair Tespitleri". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/20, (2022).

Yavuz, Yusuf Şevki – Casim Avcı. "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/548. Ankara: TDV Yayınları. 1999.

Yerinde, Âdem. "Müşkilü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/164. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Zarzûr, Abdulhamid. *Ulûmu'l-Kur'ân: el-Medhal ilê Tefsîri'l-Kur'ân ve beyânı i'câzıh.* Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1981.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl*. thk. Mustafa Huseyn Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, 1987.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillah. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân.* thk. Muhammed Fadl İbrahim, Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, tsz.

Ziyâd, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ. *Meʿâni'l-Ḳurʾân.* thk. Ahmed Yûsuf Necâtî- Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1983.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Ḳurʾâ*n. Kahire: Matbaa Îsâ el-Albânî, 1980.